

СТОЖЕРИТЕ НА БЪЛГАРСКОТО ГРАЖДАНСКО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

ИВАН РУСЧЕВ*

Катедра „Гражданскоправни науки“

Резюме: Тема на настоящото изложение са отминалите юбилеи на четири значимите закона: Законът за задълженията и договорите, Законът за собствеността, Законът за наследството, Законът за лицата и семейството. Приети преди повече от 70 години, те и днес служат достойно, запълвайки огромна празнота в българското гражданско законодателство. И макар създадени в една съвсем различна социално-политическа действителност, по различни причини едни от тях останаха почти недокоснати от времето, докато върху други то остави своя разрушителен отпечатък.

Ключови думи: Закон за задълженията и договорите, Закон за собствеността, Закон за наследството, Закон за лицата и семейството.

THE MAINSTAYS OF BULGARIAN CIVIL LEGISLATION

IVAN RUSCHEV**

Civil Law Sciences Chair

Abstract: The object of this article is the past anniversaries of four remarkable laws: the Law for obligations and contracts, the Law for property, the Law for succession, the Law for persons and family. Adopted more than 70 years ago, they still serve with dignity today, filling

* Професор по гражданско и семейно право в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Доктор на юридическите науки. Член-кореспондент на БАН.

** Professor in Civil Law and Family Law at the Faculty of Law, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Dr. Scienc., Dr. Habil. Corresponding Member of Bulgarian Academy of Sciences.

a huge emptiness in Bulgarian civil legislation. And although created in a completely different socio-political reality, for various reasons some of them remained almost untouched by time, while on others the time left its destructive sign.

Keywords: the Law for obligations and contracts, the Law for property, the Law for succession, the Law for persons and family.

ВЪВЕДЕНИЕ

Формално тема на настоящото изложение са отминалите юбилеи на четири знаменателни закона: Законът за задълженията и договорите (ЗЗД)¹, Законът за собствеността (ЗС)², Законът за наследството (ЗН)³, Законът за лицата и семейството (ЗЛС)⁴. Приети преди повече от 70 години, те и днес служат достойно, запълвайки огромна празнота в българското гражданско законодателство. И макар създадени в една съвсем различна социално-политическа действителност, по различни причини едни от тях останаха почти недокоснати от времето, докато върху други то остави своя разрушителен отпечатък.

През последните няколко години отминаха, почти незабелязани у нас тържествените чествания на най-видните столери на цивилистиката на Континента, от които българската правна система щедро е заимствала свои ключови фигури и институти. През 2000 г. цивилизована Европа отбеляза стогодишнината от влизането в сила на Германския граждански Законник (BGB), приет през 1896 г.; през 2004 г. – двеста години от приемането на най-открояващия символ на възхода на поелата властта буржоазна класа и първообраз на гражданските законодателства в т.нар. романска правна система – Френския граждански кодекс (Code Civil des Francais – 1804); през 2011 г. – двеста години от приемането на Австрийския граждански кодекс (ABGB – 1811); през 2015 г. – сто и петдесет години на първия Италиански граждански кодекс (Codice Civile – 1865), от който е реципиран и първият български Закон за задълженията и договорите (1892 г.) – всички чествания като поводи за националното достойнство и гордост в своите държави. За тях оригиналният писател адв.

¹ Закон за задълженията и договорите, попр. ДВ. бр. 2 от 5 декември 1950 г., обн. ДВ. бр. 275 от 22 ноември 1950 г., ... посл. доп. ДВ. бр. 102 от 1 декември 2020 г., изм. ДВ. бр. 35 от 27 април 2021 г.

² Закон за собствеността, Обн. ДВ. бр. 92 от 16 ноември 1951 г., ... посл. доп. ДВ. бр. 18 от 28 февруари 2020 г., изм. ДВ. бр. 18 от 4 март 2022 г.

³ Закон за наследството, в сила от 30.04.1949 г., Обн. ДВ. бр. 22 от 29 януари 1949 г., попр. ДВ. бр. 41 от 21 февруари 1949 г., ... посл. изм. ДВ. бр. 59 от 20 юли 2007 г., изм. ДВ. бр. 47 от 23 юни 2009 г.

⁴ Закон за лицата и семейството, в сила от 10.09.1949 г., Обн. ДВ. бр. 182 от 9 август 1949 г., попр. ДВ. бр. 193 от 22 август 1949 г., ... посл. изм. ДВ. бр. 81 от 6 октомври 2000 г., изм. ДВ. бр. 120 от 29 декември 2002 г.

Валентин Брайков пише: „Всички те носещи дълбока юридическа мъдрост, изумителна държавническа далновидност, честолобие, морал и дори романтика....юбилеи, празнуващи минало, настоящо и бъдеще – рядко изключение, когато една нация се гордее с нещо, което не е военна победа над друг, не е чуждо унижение, а общочовешки успех на свободата чрез правото. С една дума – тези държави празнуват своя мъдър и дълголетен закон“⁵.

Тези чествания от най-крупен европейски мащаб отминаха почти незабелязани у нас. Политическите писания на правни журналисти, и на политиканстващи юристи не отразиха, дори с усилието, което влагат за поредния жалък повседневен парламентарен скандал, знаменателните годишнини на поовехтелите основополагащи български граждански закони. Камо ли някой да се замисли да им скрои поне по-нови дрешки и по маниера на доста западноевропейски законодателства – да ги модернизира в безнадеждната им остарялост. Не бе много по-щедро към родните правни стожери и специализираната ни правна книжнина, оставаща все така дълбоко провинциална в сравнение с европейските си посестрими.

У нас през последните четири години – 2019–2022 г. почетохме едва забележимо седемдесетгодишните юбилеи на четири от колосите на българското частно право: **Закона за задълженията и договорите (ЗЗД), Закона за собствеността (ЗС), Закона за наследството (ЗН), Закона за лицата и семейството (ЗЛС).**

Малките изключения бяха:

Научно-практическата конференция „70 години Закон за собствеността – има ли нужда от промяна?“ организирана от Висшия адвокатски съвет, със съдействието на Центъра за обучение на адвокати „Кръстю Цончев“ към Висшия адвокатски съвет, под патронажа на Председателя на Народното събрание, проведена на 12.04.2022 г. в София, в сградата на Народното събрание, зала „Изток“;

Единственото университетско честване „70 години Закон за задълженията и договорите – достижения и перспективи“ бе едноименният научен колоквиум, състоял се на 29.10.2021 г. по повод 60-годишнината на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и Деня на народните будители, в Юридическия факултет на Пловдивския университет.

Студентската и докторантска общност, обединена в Клуба на юриста „Теодор Пиперков“ от Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ отбеляза на 2 ноември 2021 г. 70-годишния юбилей на Закона за задълженията и договорите.

⁵ Думи, казани за Австрийския ГК от 1811 г. В: Австрийският граждански кодекс на 200 години – една приказка за събуждане. – *Адвокатски преглед*, 2011, № 9. Също и В: **Брайков**, Валентин. Тревога и надежда. София: Сиби, 2022, с. 338.

Нека ми бъде простено, ако съм пропуснал някое отбелязване на годишнините на тези четири закона – неволно е било! Но във всеки случай тези празници на правото не надхвърлят броя на пръстите на едната ръка и почти не бяха отразени в национален мащаб.

В улисията на делника, потънали в дребните политически сплетни, живеещи в несекваща икономическа и духовна криза, в борбата за оцеляване, нито на големите европейски Граждански кодекси, нито и на тези стожери (не само на гражданското, но и) на националното ни право въобще, не бе отдадено почти нищо от подобаващото им се внимание и уважение. Като че ли единствено с тези скромни прояви се изчерпи признанието и отбелязването на годишнината на тези колоси на българско право, на тези опори и духовен гръбнак на държавата ни, които с основание бихме нарекли **Достолепните стожери на българското гражданско право**.

Тези незаменими правни паметници – символ на нашата държавност, са свидетели на много усилия, дори мъка, но и на радост, вяра, утеха и надежди, затова на техните създатели заради достойното им родолюбиво дело, дължим дълбок поклон!

БОЛКАТА ПО НЕСВЪРШЕНОТО

Лайтмотивът на това честване като че ли е обаче болката, че за разлика от всички европейски и повечето държави в света, България няма, никога не е имала и вероятно няма да има свой граждански кодекс, който да систематизира законодателството в отделните частноправни области – личното, вещното, облигационното, семейното, наследственото, авторското, търговското право.

Споменавам с **респект и преклонение** тези четири най-значими закони, тези **Стожери на българската цивилистика**, но не като помен (защото слава Богу те все още са живи), а като **СПОМЕН** – в смисъл на **ПАМЕТ**! Защото именно паметта е онова, което различава човека от примитивните животни и защото само Човекът (както казва Хосе Ортега и Гасет)⁶, има способността да помни, да натрупва собственото си минало и по този начин да го притежава и да се възползва от него. Кое то наричаме **Опит**. Паметта за миналото е най-ценното човешко богатство, тя съхранява натрупания опит, а тези два фактора ни карат да се движим напред. Родовата, националната, семейната, историческата **памет е основата, върху която се крепи стабилността, здравината на поколенията, а оттам – и тяхната вечност**. Защото който има минало, ще има и бъдеще (надявам се никога да не го отстъпим на съседите, които ни оспорват миналото, или на случайно изплували политически въжеиграчи, които не го познават, а оттам – ни обричат на безбъдещност).

⁶ Ортега-и-Гасет, Хосе (1883–1955), испански философ, социолог, есеист, публикувал през 1930 г. Бунтът на масите.

От векове белезите на държавността са няколко: „език, територия, религия, армия и право. Правото е духовният гръбнак на държавата, който се крепи и на историческата памет, така както цивилизацията ни черпи легитимност от старозаветните закони. Онзи, който пренебрегва правното минало и пресушава спомена за него, всъщност източва кръвта на държавното ни съзнание и съвест“⁷. Защото Правото и Държавата са двете страни на едно и също нещо. „Духовно обезкръвената нация е лесна плячка за местни и чужди. Няма добра държава с лошо право. Каквато е държавата, такова е правото и обратно. Правото е огледалният образ на държавата, а огледалото не е виновно за това, което отразява“⁸. **То е здраво в здрава държава, така както Духът е здрав само в Здраво тяло** (*Mens sana in corpore sano*). А единственият много прост критерий за силата на правото е – доколко то възпира произвола на властта.

Доказателствата за **изключителната мощ на правото** (и в най-висша степен – на **гражданското**) отразяваща, но и гарантираща безпрепятственото функциониране на обществените отношения, са навсякъде. Не е нужно да се търси надалеч – достатъчно е да се спомене това невероятно цивилизационно достижение на човешкия дух – гражданскоправните договори. За тях доайенът на българското частно право проф. д.ю.н. Васил Мръчков пише, че са не просто като спътник, но и **фактор на цивилизацията, силата, която я формира**⁹. Той определя договора като „*велико откритие на човешкия гений, средство за осъществяване и насърчаване на човешкото общуване между страните, който отговаря на човешкия инстинкт за съжителство, за междудулично доверие и сътрудничество, за стопанското развитие и пазарното стопанство*“. Казаното за него за гражданскоправните договори, които в книгата си адв. Брайков определя като „*столицата на гражданското право*“, а продажбата – като нейният „*централен площад*“, „*сърцето на гражданското право*“¹⁰, важи в същата степен и за огромната част от институтите на гражданското право. Те са необходимият фундамент както на теорията на правото, така и на мощното му надстрояване (дори презастрояване), на което

⁷ Брайков, Валентин. ЗЗД на 70 години – личен спомен за един закон-мъченик. – В: *Тревога и надежда*. София: Сиби, 2022, както и в: *Адвокатски преглед*, 2021, № 1, с. 3–24. Достъпно на: <https://www.vas.bg/p/a/d/adv1-2021-1-10541.pdf>, както и на: https://bgalternative.eu/zzd-70/?fbclid=IwAR2ZHvVnRJnVpmZQ6MqXrU3H7uBveA93Hlwoif_T2OnhzwpmUen1z67VkiM.

⁸ Брайков, Валентин. ЗЗД на 70 години – личен спомен за един закон-мъченик. – В: *Тревога и надежда*. София: Сиби, 2022, с. 230, както и в: *Адвокатски преглед*, 2021, № 1, с. 21.

⁹ Мръчков, Васил. Една богата на правни знания книга, която се чете с удоволствие. (Валентин Брайков, Договорът за продажба – спътник на цивилизацията. София: Сиби, 2014).

¹⁰ Брайков, Валентин. Договорът за продажба – спътник на цивилизацията. София: Сиби, 2014, с. 151, с. 169.

сме свидетели през последните столетия в областта на търговското право, на брачния договор, на концесиите, на обществените поръчки, на договорите за предоставяне ползването на обектите на интелектуална собственост, на още десетки правни фигури, без които не можем да си представим и за миг съществуването на съвременното общество, култура и цивилизация.

Днес, съзерцавайки вдъхващото страх библейско платно на Питер Брьогел – Стария със заплашително издигащата, отвращаващо разнородна Вавилонска кула, неизбежно я асоциираме с това как различните и разнопосочни по интереси (преди всичко икономически, разбира се) групи, чрез своите представители в законодателната и в изпълнителната власт, създават новия **Вавилон на законите** – хаотично, по собствени правила, по свой образ и подобие, често без да се съобразяват с основните принципи и достолепието на завареното. И така – градеж след градеж, етаж подир етаж. Докато, според библейското предание Господ, ужасен от случващото се (а не толкова, че ще превземат небесата и че Той ще бъде смъкнат долу, както пророкуваше гениалният Гео Милев), ги вкарал във неразбирателство, подбуждайки ги да заговорят на различни езици и оттам – във вражда помежду си, за да се срути всичко построено дотук.

Днес вместо проклятието на Старозаветния Бог, актуалност на Библейската легенда дават раздорите между вече изгубилите своята легитимност и *raison d'être* политически партии, крадящи дружно, но зъбеши се помежду си показно, за пред електората псевдоелити, които съзнателно събарят нуждаещата се от дострояване и видимо нестабилна сграда на законодателството. И показвайки идеологическата и интелектуална си немощ, правят така, че да лъсне унизително низшето качество на материала (законотворците) като основна причина от десетилетия за това състояние на законодателството.

И макар **на преден план** да изтъкваме **достойно свършеното от старите закони**, зад това прозира **страданието от тяхната безнадежна остарялост**, нерешените социални и правни проблеми, които лъщят иззад вече прокъсалиите им се, някога красиви, одежди. А те сочат укоряващо с пръст към виновника за днешното състояние на гражданското законодателство – богопомазаните във властта, които, озлобени и ожесточени, потънали в своите дребнави ежби и продажност, в нескончаемата си жажда за власт и за пари, нямат съзнанието да променят нещо, да облекчат съдбата на неговите достойно служещи стожери, а оттам – и на народа си. А неговата интелигенция, доколкото не се е продала на властимащите (всеки път различни, но еднакво негодни), за да прикрие **болезнената си болка от настоящото, живее мислено и емоционално със спомена от миналото**.

Едва ли е възможно да бъдат посочени всички несъответствия между *консервативното* (в лицето на законодателството) и *динамиката на новото* (изменящите се с главоломна скорост обществени отношения). Болката, че при

толкова усилия на правната общност за модернизиране на гражданското законодателство, почти всички отиват в кошчетата на разни министри (които по време на едnodневните си мандати нямат нито времето, нито дори желанието да се запознаят със служителите във ведомството си, камо ли да започнат творенето на законопроекти). Или ако такива се пръкнат и въобще стигнат до Правната комисия на Народното събрание, си остават там, за жалост.

ЗА (ПРОТИВО) ЕСТЕСТВЕНАТА СЪЩНОСТ НА ПРАВОТО

Ако се изходи от традиционното деление на науките най-общо – на хуманитарни и естествени (природни), а и групирането, което БАН провежда и в едно от най-важните си отделения – това за **хуманитарни и обществени науки** (където е отредено място и на правните), за хуманитарни се определят единствено историческите, философските, филологическите, но не и правните науки. Излиза, че правото не е хуманитарна, но пък противостои на естествените науки. И щом не е естествено, значи е противоестествено! Същият извод може да се направи и от класификацията на научните области и професионални направления, където според Правилника за прилагане на закона за развитието на академичния състав в Република България¹¹, правото е в научна област „**3. Социални, стопански и правни науки**“, в която са поставени: социология, антропология и науки за културата, психология, политически науки, социални дейности, обществени комуникации и информационни науки, администрация и управление, икономика, туризъм¹².

Друго безспорно доказателство за тази противоестественост са категориите, с които то борави – **законите в правото** нямат нищо общо с тези в естествените науки – изведени природни закономерности, изразяващи постоянни и неизменни отношения между трайно установени величини. Днес приетите от Народното събрание закони бързо биват накичени с десетки изменения, докато не бъдат скоро отменени. Дали природните, естествените закономерности се променят всеки месец? И подлежат ли те на отмяна?

Това показва „**противоестествеността**“ на правото. „**Противоестествено**“ най-напред, защото принудата, която то налага, е противна на човешката природа, стремяща се към свобода и независимост; защото то налага ограничения и в отношенията между хората, задължавайки ги да спазват определени

¹¹ В Приложение към чл. 1а, ал. 1 от Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България (Приет с ПМС № 202 от 10.09.2010 г. Обн. ДВ. бр. 75 от 24 септември 2010 г., ...посл. изм. и доп. ДВ. бр. 15 от 19 февруари 2019 г., изм. ДВ. бр. 76 от 5 Септември 2023 г.)

¹² То, милото е като едно сираче – на едни места го пришиват към обществените науки, на други – към социалните (стопанските) науки, но общото, според мен е, че то е там, където се разглеждат аспектите на човешкото общество, на човешкото поведение, обхващащо науките с предмет обществото в различните му форми и активности.

модел на поведение; защото ограничава дори и естествения закон на Талиона: „зъб за зъб, око за око“.

Както пише в началото на 19. век **Франц фон Цайлер** – един от създателите новия модерен кодекс на хабсбургската Австро-Унгарска империя – Австрийския граждански кодекс (ABGB):

„Правото е ограничаване свободата на индивида, за да е съвместима със свободата на останалите...(...). Първо изискване на справедливостта е гражданските закони да не ограничават без нужда свободата на индивида...(...). Законодателят е баща на своите поданици, за да защити слабите от произвола на силните; но израсналите деца не могат да се водят на каишка. **Истинската роля на кодекса е не да реши всички спорове, а да научи гражданина кое е право и кое – неправо**¹³.

„Противоестествеността“ на правото проличава и в това, че вече много чуждестранни законодателства – главно западноевропейски (нашето – все още не, но едва ли е далечен и този ден) узаконяват неестествената връзка между лица от един и същи пол, неблагословена от Бог, като брак¹⁴. Позволя-

¹³ Цитирано по **Брайков**, Валентин. Австрийският граждански кодекс на 200 години – една приказка за събуждане. – *Адвокатски преглед*, 2011, № 9, с. 23. Също и в: Тревога и надежда. София: Сиби, 2022, с. 352.

¹⁴ В интерес на истината (доколкото истината, разбира се, може да има интерес! Поскоро определени лица имат интерес от определени „истини“), не всички европейски законодателства, които узаконяват връзката между еднополови, я уреждат като брак. Така напр. приетият през 2023 г. закон на **Латвия** признава правото на еднополови двойки да поддържат (след съответна регистрация при нотариус), съюз – съвместно съжителство, което обаче не е признато за граждански брак (доколкото и националната Конституция на страната урежда брака като съюз на мъж и жена), без право на наследяване и без право на двойката да осиновява деца.

По-различно е напр. законодателството на другата прибалтийска държава – **Естония**, където това узаконено съжителство е приравнено изцяло на брака (вж. <https://news.bg/int-politics/estoniya-odobri-zakon-koyto-legalizira-ednopolovite-brakove.html> (статия от 20.06.2023 г.). През 2014 г. **Естония въведе еднополови граждански съюзи**, които не предоставят същите права за осиновяване и родителско признаване, които идват автоматично с брака. По-късно, през юни 2023 г. естонският Парламент одобри закон за легализиране на еднополовите бракове, който **ще влезе в сила от 2024 г.**

Словения, някога част от Югославия, беше първата посткомунистическа страна, която легализира еднополовите бракове миналата година (достъпно на: <https://news.bg/int-politics/estoniya-odobri-zakon-koyto-legalizira-ednopolovite-brakove.html>. (статия от 20.06.2023)

Япония прие смекчен ЛГБТ законопроект (достъпно на: <https://news.bg/int-politics/yaponiya-priema-smekchen-lgbt-zakonoproekt.html>.... , от 16.06.2023).

Руският парламент забранява операциите за смяна на пола (информация от 15.06.2023 г.), а миналата година прие нов закон, който според критиците му ефективно забранява представянето на лесбийки, гейове, бисексуални и трансексуални (ЛГБТ) хора на обществени места и в медиите (достъпно на: <https://news.bg/int-politics/ruskiyat-parlament-zabranyava-operatsiite-za-smyana-na-pola.html>)

ват двойката да има и деца, които те не са създавали и Бог знае как ще възпитат. В чиито актове за раждане те са записани като „Родител 1“ и „Родител 2“. И така се стремят да заличат напълно създадената от Бог разлика между мъжа и жената.

Това заличаване цели вероятно и да отмени заклинанието, което Бог е изрекъл към Ева, изгонвайки я заедно с Адам от Рая: „*Да раждаш децата си в*

Англиканската църква в началото на 2023 г. **позволи благословии за граждански бракове между хора от един и същи пол за първи път, но не и в нейните храмове.**

Еднополовите бракове са законни в **Англия и Уелс** от 2013 г. (достъпно на: <https://news.bg/int-politics/anglikanskata-tsarkva-blagoslavyya-ednopolovite-brakove-no-izvan-hramovete.html>). Законодателството на **Обединеното Кралство** признава брака между лица от един и същи пол.

Ватиканът вярва, че бракът е неразривна връзка между мъж и жена, но предполага, че може да има начини да бъдат благословени еднополовите бракове, (3.10.2023 г. достъпно на: <https://www.bgonair.bg/a/4-world/321252-papa-frantsisk-mozhe-da-ima-nachini-da-se-blagoslovyat-ednopolovite-brakove>).

Още в края на януари 2003 г. **Белгия** узакони еднополовите бракове. Към 31.01.2022 г. **еднополовите бракове са законни в 13 от 27-те членки** – Австрия, Белгия, Дания, Финландия, Франция, Германия, Ирландия, Люксембург, Малта, Холандия, Португалия, Испания и Швеция, а също и в Исландия и Норвегия (които са членове само на Европейското икономическо пространство).

ЕС предоставя голяма свобода на държавите да регулират сами брачните отношения.

Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ) в своя чл. 12 дефинира правото на встъпване в еднополов брак така: „Мъжете и жените, достигнали брачна възраст, имат право да встъпват в брак и да създават семейство в съответствие с националните закони, регулиращи упражняването на това право“. Първата европейска страна, която направи историческата промяна, всъщност беше **Нидерландия** – две години **преди Белгия**. Там хомосексуалните контакти между възрастни са легализирани от 1911 г. От 1998 г. на еднополовите двойки е дадено правото на фактическо съжителство, а от 2001 г. **Нидерландия** става първата страна в света, която разрешава гей браковете

Първата неевропейска страна, признала за законен съюза между хора от един пол, бе **Канада** през юли 2005 г. Още преди това да стане факт, съдебната система беше легализирала брака в някои от канадските територии и провинции.

Също през 2005 г. лесбийките и гейовете получиха право да се женят и в **Испания**.

Южна Африка направи историческата промяна през 2006 г. Засега тя остава единствена на този континент.

Португалия разреши еднополовите бракове от 2010 г., но осиновяването на деца от хомосексуални съпрузи остава забранено.

Аржентина е първата латиноамериканска държава, в която на гейовете е разрешено да организират сватбени церемонии.

В **Исландия** браковете между лица от един и същи пол са законни от 2010 г.

През 2015 г. в **Люксембург** бе сключен първият в Европейския съюз брак на действащ министър-председател с лице от същия пол.

С почти пълно единодушие в парламента си през 2017 г. **Малта** либерализира законите си за браковете, като единственият депутат, обявил се срещу закона, се аргументира с християнската си вяра. (Вж. <https://www.24chasa.bg/mezhdunarodni/article/10761470>)

мъка!“ и „**Мъжът ти да господарува над теб!**“. Защото като не ражда – тя няма да изпитва мъка. А като се именуват безлично „Съпруг 1“ и „Съпруг 2“, остава неясно кой е Мъжът, т.е. кой ще господарува!¹⁵ Защото онова **библейско блаженство на мъжкото господаруване** отдавна е забравено, а бракът се е превърнал в класическа форма на експлоатацията на Мъжа от страна на Жената.

СЪЩНОСТТА НА ПРАВОТО В ОПРЕДЕЛЕНИЯТА ЗА НЕГО

Тази „не-естественост“ прозира и в безкрайно вариращите определения за правото, започвайки от античното и романтично: „***Ius est ars boni et aequi*** – **Правото е изкуство за доброто и справедливото** (според превърналата се в сентенция дефиниция на Целз в римското право, която Улпиан цитира)¹⁶

Улпиан – D. 1.1.1 pr. *Prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. Est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi*¹⁷.

Тържествени фанфари звучат и в трите основни предписания на правото, формулирани също от Улпиан (Libro secundo regularum) – D. 1.1.10.1, а после и в Институиите на Юстиниан – Inst. 1.1.3, изписани днес в Тържественото фоайе на Съдебната палата: ***Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere***¹⁸.

В противовес на тази **правна романтика**, на другата крайност стоят **сурово реалистичните дефиниции**, че законът е чисто политическо решение, неограничено от никакви принципи и следователно – **произволно**. Разбира не, което социалистическата ни доктрина сложно и наукообразно изразяваше като: „**Правото е въздигнатата в закон, скрепена с принуда политическа воля на господстващата работническа класа**“, „**система от общозадължителни, гарантирани от държавата и изразяващи нейната воля норми, в качеството им на класов регулатор на обществените отношения**“¹⁹.

¹⁵ Не че и в хетеросексуални връзки „половинките“ не са се качили отдавна на главите на мъжете си!

¹⁶ За различните интерпретации и смислова натовареност на тази крилата фраза, вж. **Новкиришка-Стоянова**, Малина. За правото като „изкуство за доброто и справедливото“. – В: **Правото – изкуство за доброто и справедливото**. [20 години ЮФ, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“]. Пловдив: Унив. изд. „Паисий Хилендарски“, 2013, с. 161–182.

¹⁷ „Най-напред трябва да се знае откъде идва думата **право**. Тя идва от **правосъдие**: както елегантно Целз определя, правото е изкуство за доброто и справедливото“.

¹⁸ „Правните предписания са такива: достойно живеи, другиму не вреди, неговото всекиму давай!“.

¹⁹ **Цонев**, Вълчо и колектив. Теория на социалистическото право. София: СУ „Климент Охридски“, 1973, с. 2.

Днес като **политкоректна** се предлага **неутралната** (поради което и **почти нищо неказваща**) дефиниция, че „*Правото е нормативен ред, чиято основна цел е мирното решаване на обществено значими конфликти ...*“²⁰.

Може обаче да се тръгне и по друга, **по-хуманистична линия** за обясняване на правото: че **законът е призван да преодолява несъвършенството на хората**²¹ т.е. да решава справедливо конфликтите, които са последица от техните несъвършенства. „*Правото трябва да поправя неправдите, произтичащи от обществените неравенства, поставяйки слабите, онеправданите в такова положение, че да имат равни възможности да живеят и да се развиват*“²².

На което остроумно и саркастично отговаря друг един велик французин – **Анатол Франс**²³: „*Законът в недостъпното си величие еднакво забранява и на бедните и на богатите да просят и да спят под мостовете на Сена*“.

Без този бърз преглед да има претенциите за изчерпателност, не бива да се забравя още едно много важно очакване от правото: **като необходимо ограничение то трябва не да отнема силата от силния, а обратно – да дава сила на слабия, преодолявайки така неговото несъвършенство. Справедливост се въздава не като се отнема, а като се дава, макар в много случаи, за да дадеш на един, трябва да отнемеш от друг**²⁴.

ПРАВОТО КАТО ОБЩЕСТВЕН РЕГУЛАТОР

Независимо обаче от красивите или зловещи, от талмудистките (нормативистични) или политкоректни дефиниции, **правните норми вкарват в желаните от политическата класа** (щедро мотивирана да изразява интереса на силните на деня) **коловози, спонтанно възникващите в обществото реални отношения**. Тези коловози, наричани **правоотношения**, са **специфичният инструментариум, с който това уж присъщо само на експлоататорските общества и осъдено да отмре** (според определението на марксизма-ленинизма) **обществено явление регулира фактическото**. Напук на предсказанията обаче, правото продължава да се развива и усъвършенства с усложняването на обществените отношения, до степен на непреодолима досада, дори задушаване от свръхрегулациите, с които чиновниците от ЕС ни засипват

²⁰ **Вълчев**, Даниел. Лекции по обща теория на правото. Ч. 1. София: Сиела, 2016, с. 130–131.

²¹ **Savigny**, Friedrich Carl von. System des heutigen Römischen Rechts. Bd. 1. Berlin, 1840, § 52, S. 331.

²² **Капитан**, Анри. Увод към изучаването на гражданското право. Общи понятия. (Прев. Златка Кермекчиева), София: Право, 1920, с. III–VII, с. 12).

²³ **Франс**, Анатол. Островът на Пингвините. София: Отечество фронт, 1972.

²⁴ **Конов**, Траян. За облигационното право и правото. – *Търговско право*, 2021, № 3, с. 7–8. (Статия, посветена специално на 70-годишнината на ЗЗД).

непрестанно. **Правото регулира фактическите отношения, като ги модифицира според своята матрица**, като ги вкара в желаното от политическата класа Прокрустово ложе. Стремейки се да превърне **извечния Хаос** (бащата на Хронос – Времето в древногръцката митология, което поглъща всичко) в подредба, в **правила за поведение на хората, които са наказани да живеят заедно**. И както заявява Гуру-то на екзистенциализма Жан-Пол Сартр в своята пиеса „Huis clos“ – „*L'Enfer, c'est Les Autres*“ (*Адът, това са Другите*).

ЧАСТНОТО И ПУБЛИЧНОТО ПРАВО

За да изпълнява правото функцията си на обществен регулатор, е било нужно преди всичко да се въведе ред в самото него, като се започне с разграничаване на нормите му в две отделни области – на публичното и на частното право. С произход още от римското право, това деление е добило широка популярност, изхождайки от една дефиниция на Улпиан в неговите Институции (D.1, 1, 1, 2), възпроизведена впоследствие в първия фрагмент на Юстиниановите Дигести: *“Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum – quod ad singularum utilitatem.....Sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatum”*²⁵.

При разграничаване на нормите на частното от тези на публичното право, римляните изхождали **първо, от понятието за лице (като правен субект), респ. – от схващането за държавата като представител на populus romanus, упражняваща властта (не като своя, а) като принадлежаща на римския народ**. Обратното на онова, което в едно драматично слово заяви един „виден“ политик: *„Но ние ще си върнем държавата!“* Ама тя нали е на народа – от нас ли ще си я върнете? И кога ни я взехте?

Този разграничителен критерий, запазил фундаменталното си значение до днес, има и **друго, двойствено изражение: интересът (публичен или частен) – от една страна, и правното положение (на римската държава, респ. – на римският гражданин) – от друга**.

Към публичноправните отрасли (клонове) се отнасят:

а) **материално-правни клонове:** наказателното право²⁶, конституционно-то, административното, финансовото право (правото на публичните финанси), данъчното право; международното публично право, преподаваното у нас като „право на ЕС“, но всъщност – само неговия институционален дял; осигурителното (но не и трудовото) право и

²⁵ „Публичното право е това, което се отнася до положението на Римската държава, а частно – това, което се отнася до ползата на отделните лица.....Защото има неща, които са от полза за държавата, и други – от полза за частните лица“.

²⁶ Кое то според други, е разположено между публичното и частното право.

б) **процесуалните клонове на публичното право**: административно-процесуално право, наказателно-процесуално право, данъчно-процесуално право, осигурително процесуално право, гражданско-процесуално право.

Частноправните отрасли обхващат: гражданското право (в широк смисъл, включващо неговите клонове: гражданско право – обща част, облигационно, вещно, семейно и наследствено, авторско, а според теорията за „монизма“ за частното право – и търговското), **трудовото право, международното частно право, правото на интелектуална собственост**. Ако пък към тези отрасли бъде отнесено и **търговското право** (както приема доктрината за дуализма на частното право)²⁷, там би следвало да намери мястото и потребителското право, т.е. то няма да бъде вече „дуалистично“.

Частното и публичното право и до днес са в неспирно противоборство за надмощие, както според Стария Завет Иаков се е борил с Ангела²⁸. Борба, която не се омиротворява дори и в такива хибридни форми като **публично-частното партньорство**, наподобяващо известното от басните на Езоп „Лъвско дружество“ (Societas leonina) – съдружие между Лъва и Магарето, при което Лъвът имал само права (печалбата) – да убива и да яде плячката, а Магарето – само задължения: да я гони и после да я носи на гръб, докато рухне под товара.

Извършвайки ежедневната си богослужебна дейност пред олтара на правото, преподавателите по частното право уподобяваме **четирите му отрасли: гражданското, търговското, трудовото и международното частно право**, на Четиримата евангелисти, кротки, мъдри, хрисими проповедници на Божието Слово и Слава. Обратно на нас, ужасените студенти си ги представят като **четиримата бясно препускащи конници от Апокалипсиса** (експресивно пресъздадени в гравюрата на Дюрер) – безмилостни и страховити дори само с имената си: **Победителят, Войната, Гладът и Смъртта, последвани от Ада като чудовище с раззейнала паст**.

ТЪРГОВСКОТО ПРАВО

Спорен от столетия в цивилистиката е въпросът за систематичното място на търговско право – **ius mercatorium** (забравен като Старицата с вретеното от Кулата, по времето на социализма клон, когато средствата за производство са одържавени и заменен с т.нар. стопанско право). Ако търговското право се счита за клон на гражданското в ш. см. се говори за **монизъм** в частното право; ако пък (както приема преобладаващата част от доктрината) го разглеждаме като самостоятелен отрасъл на частното право, редом с гражданското, се гово-

²⁷ Вж. по-долу, в следващата подточка.

²⁸ Ангелът, разбира се, това са представителите на частното право.

ри за **дуализъм на частното право**. Под което се разбира, че частното право обхваща както гражданското, така и търговското. А това автоматично поставя въпроса: къде в тази класическа подредба е мястото на новите, заемащи все по-значимо място отрасли, напр. потребителското право (потребителски кредити, банкови карти, договори с монополисти на услуги – електроразпространение, ВиК, топлофикация, телекомуникационни, банкови, застрахователни, хотелиерски и др. услуги)²⁹? И ако обикновено си представяме двете части на Частното право като **кратко играещите си двама младенци (Йоан – Кръстителят и Исус) под благосклонния поглед на Мадоната**, както са изобразени в ренесансовата живопис, едва ли подозираме, че скоро пътищата им ще се разделят. Както правните отрасли – по-малкият скоро ще се превърне в еманация на **Търговското** (*ius mercatorium*), а по-големият – ще остане повелител на **Гражданското право** (*ius civile*).

ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО – ВЪЗНИКВАНЕ И ИСТОРИЯ

Терминът „гражданско право“ води началото си от римското право и е буквален превод на възприетото там наименование. Исторически съвременното континентално частно право произхожда от римското **ius civile** – термин, с който древните римляни са означавали нормите, съдържащи се първоначално в XII-те таблици (*Duodecim Tabulae*), а впоследствие – и всички правни норми, чиито адресати са били римските граждани (**cives**). Те са регулирали както равнопоставени отношения между граждани, така и отношенията между тях и римската държава (като за разлика от съвременното гражданско право, е съдържало норми и на частното и на публичното право). Нормите на **ius gentium** пък се прилагали за отношенията между римски граждани и чужденци (**peregrini**).

Причината римското право да оцелее столетия и да бъде реципирано от модерните правни системи на западноевропейските държави е, че то съдържа абстрактни фигури, но преди всичко – защото е с поглед, обърнат към практиката. **Съвършенството му от правно-техническа гледна точка** е дало възможност на **всяка следваща епоха да внесе по нещо ново в неговото съдържание**.

Терминът цивилно/гражданско право, просъществувал през вековете, е достигнал до нас чрез фрагментите на най-известната кодификация на Античността: **Юстиниановия Corpus Iuris Civilis**.

През Средновековието означението „гражданско право“ се употребява в противовес на каноническото (създадено от църковните органи) право. **Ius**

²⁹ За нея и за нейната критика, вж. напр. **Русчев, Иван**. Към въпроса за дуализма в частното право. – *Съвременна право*, 2000, № 6, с. 74–87, където са разгледани въпросите за системата на частното право и по-специално – за мястото на търговското право в нея.

cannonici е уреждало отношенията между гражданите и църковните институции, но също така и части от личното (напр. вписване на ражданията и на умирианията в църковните регистри), семейното (сключването на брак и развода), наказателното и процесуалното (напр. инквизиционното) право. Докато гражданското право е уреждало имуществените отношения при придобиване и притежаване на вещи и други права.

Съвременното си значение терминът „гражданско право“ придобива през втората половина на XVIII в. с въвеждането в действие на Баварския кодекс, Общия Пруски кодекс, Френския граждански кодекс, Австрийския граждански кодекс, Италианския граждански кодекс, Испанския граждански кодекс, Германския граждански кодекс и др. С него на **Континента** се означава съвкупността от правни норми, реципирани най-често от римското право, които регулират равнопоставени отношения между физически и юридически лица.

Докато държавите от **англо-саксонския кръг** създават друг тип правна уредба, незаимствана от римското право, характерна с липсата на гражданска кодификация и специфична система от източници на обективното гражданско право (съставена от общо и от писано право). *Common Law* е основано на съдебни прецеденти (решения, постановени от висшите съдилища, задължителни за всички съдилища в страната). Актовете на *писаното право* се приемат от Парламента и от органите на изпълнителната власт.

Гражданското право (*ius civile*) е водещият и най-обширен отрасъл на **вътрешното ни частно право** (*ius privatum*) и може да се определи като съвкупност от правни норми, които уреждат чрез диспозитивния метод, отношенията между равнопоставени физически и юридически лица (където никое не упражнява власт, господство над другиго).

Голяма част от другите ни правни отрасли и клонове са отдавна кодифицирани: с Гражданския процесуален, Наказателно-процесуалния, Административнопроцесуалния кодекс, с Данъчно-осигурителния процесуален кодекс, с Изборния кодекс, със Семейния кодекс, с Кодекса на труда, с Кодекса на застраховането, с Кодекса на международното частно право, с Кодекса за социално осигуряване, с Кодекса на търговското корабоплаване и др. „В България днес действат дванадесет кодекса, всичките създадени или основно преработени през последните 20 години. Т.е. на 20 месеца средно по един кодекс!“³⁰. Кодифицирането на националното законодателството в цели области на икономическия или социалния живот, на гражданското право, търговското право, данъчното, пътното законодателство, социалното осигуряване, банковото дело, несъстоятелността и почти всички други области на правното

³⁰ Само по себе си това обстоятелство е една национална диагноза с името „Кодексстан“ – казва адв. Брайков в статията си, посветена на двеста годишнината на Австрийския граждански кодекс – една приказка за събуждане. – *Адвокатски преглед*, 2011, № 9, с. 3–26. Също и в: Тревога и надежда. София: Сиби, 2022, с. 354.

регулиране обаче е присъщо дори за държави, които служат за модел в систематизацията на своите норми, като напр. Франция.

Създаването на **Големите класически европейски кодекси** – висши образци на човешката мисъл, повлияли почти целия свят, започва отпреди повече от 220 години с **Френския Граждански кодекс** (наречен не без основание Code Napoleon, не просто заради инициативата, но и заради доказаното участие на Императора в работата по него) от 21.03.1804 г.; **Австрийския общ граждански законник** – от 1811 г.; продължило с един от най-великите паметници на немската мисъл и култура – **Германския граждански законник** от 1900 г.; с първият италиански **Codice civile** от 1865, **Испанския ГК** от 1887 г. като последните два следват ФГК по форма и съдържание, но съдържат пандектистка структура. В началото на века се появява Швейцарският облигационен кодекс (публикуван на 30 март 1911 г., в сила от 1 март 1912 г.), последван от неуспешния опит между двете войни да бъде създаден общ – френско-италиански граждански кодекс, като новото най-бляскаво явление на този хоризонт по време на Втората световна война, е Новия Италиански ГК от 1942 г. (известен още като „Кодексът на Мусолини“).

Този активен етап на кодификация на гражданското законодателство в Европа се предшества от **първите опити за кодификация в немскоговоряща Европа и подготовката на ABGB. Те започват с Баварския Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis от 1756 г.**, който е първият германски/баварски частноправен сборник, чийто обхват и разрешения са под въздействието на опитите между XVI и XVIII век за хармонизиране на известната дотогава практиката на римското и на каноническо право. Той е израз на концепцията за обединяването им в една обща система (Usus modernus pandectarum) и добавя към Гражданския закон (Zivilgesetzbuch), приет през 1756 г. още и предшестващите го Наказателен закон (Strafgesetzbuch) – от 1751 г. и Процесуален закон (Zivilprozessordnung) – от 1753 г. Продължава с изработването и влизането в сила на **Пруския Общ Сборник Закони (Das Allgemeine Landrecht für Preussen – ALR)** през 1794 г. (цяло десетилетие преди френския Code Civil и почти две – преди австрийския ABGB). Въпреки енциклопедичния стремеж за кодифициране на целия правов ред на държавата – като се започне от общото частно право, се mine през уреждане на съсловните права на всички обществени класи – аристокрацията, гражданите и селяните, през създаване на общи норми на църковното, финансовото, административното право и се завърши с наказателното право. Тези над 19 хиляди параграфа и обобщаване на практиката по прилагането им обаче не отменя приложимостта на правото на отделните пруски провинции. За всяка от тях се създава отделен сборник със закони, които имат приоритет пред прилагането на общите. Доколкото Пруският Общ законник (ALR) предвижда субсидиарното си прилагане спрямо правото на отделните пруски провинции и запазва предимството на про-

винциалните и партикуларни норми, той едва ли може да се определи като кодификация в същинския смисъл на думата. Но пък е важна и необходима крачка към дълго продължилата, напрегната, оспорвана и педантична работа по създаването на едно от най-блестящите творения на германската правна мисъл – Германския граждански законник. Дотогава ще минат обаче повече от 100 години, през които ще се създаде и наложи Германската Империя, обединила всички германски държави, изтласкала Австро-Унгария от ролята ѝ на първостепенна немскоговоряща сила (след битката при Садова, 1865 г.) и превръщайки се в основна европейска сила (след разгрома на Франция през Френско-пруската война 1870–1871 г.)

Другата велика европейска сила по онова време – Австрийската монархия първоначално възприема друг подход за изработване на свой кодекс – не този, който следват ФГК (а впоследствие и ГГЗ) – на уеднаквяване на обичайните правила за различните провинции и създаването на нови – „надпровинциални“ норми, а за създаването (по разпореждане на император Йозеф I) на една компилация на всички издадени императорски актове: мандати, резолюции, декрети, наречени **Codex Austriacus**.

Почти 60 години по-късно – през 1766 г., по волята на последната велика представителка на абсолютната монархия в Австрия (превърнала се по нейно време в Австро-унгарска империя) – императрица Мария Терезия, е завършен кодексът, наречен на нейно име (**Codex Theresianus**). С него се прави опит да се обедини (уеднакви) правото (не само гражданското) за всички области на Хабсбургската империя – населени както с немскоезично, така и с унгарско и със славянско население. Той обаче няма успеха на повечето от останалите реформи на императрицата и въпреки усилията да бъде преработен, работите по него са изоставени. Едва през 1787 г. в резултат на усилията на сина на Мария Терезия – император Йозеф II, този кодекс е съживен и първата част относно личните права на Общия за всички германски наследствени владения на австрийската корона кодекс (наречен **Codex Iosephianus**) влиза в сила. След смъртта на Йозеф II, действието на този кодекс е отменено, като на негово място е създаден т.нар. „Проект Мартини“ (по името на Председателя на новоназначената от император Леополд II кодификационна комисия – Карл Антон фон Мартини). За пръв път този начален проект на ГК влиза в сила на 1 януари 1798 „експериментално“ – само за новоприсъединената към Империята провинция Западна Галиция и се определя в литературата като върхово постижение на господстващата вече доктрина на естественото право³¹.

³¹ Данните за повече от вековното развитие на кодификационния процес в Дунавската империя, са черпени предимно от цитираното по-горе съчинение на В. **Брайков**. Австрийският граждански кодекс на 200 години – една приказка за събуждане. – *Адвокатски преглед*, 2011, № 9, публикувано и в книгата му Тревога и надежда. София: Сиби, 2022.

В периода 1801–1810 г. Комисията прави още три редакции на проекта, като по волята на Император Франц I е избрано заглавието **Общ Граждански Кодекс за всичките Германски наследствени земи на австрийската монархия**“ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der österrreichischen Monarchie (станал известен с абревиатурата **ABGB**). Публикуван е с императорски патент на 1 юни 1811 и влиза в сила на 1 януари 1812. За разлика от предшествениците си, **ABGB регулира изключително материята на гражданските отношения** (оставяйки извън обхвата си административното, съсловното, наказателното, процесуалното право) и **служи за вдъхновение на редица едропейски законодателства, включително за Германия**. Благодарение на своите качества – чудесен правен език, възприемане на естественоправните идеи и вътрешната си балансираност: без да прогласява равенството на съсловията, **ABGB не възпроизвежда неравенството, доколкото се абстрахира от различните съсловни права, повлиян – парадоксално – в някаква степен от идеите на Френската революция, на които империята е смъртен враг!**), поне до влизане на BGB в сила (1.01.1900 г.), **ABGB е флагман не само за повлияните от германската култура части от Континента**. Той в голяма степен възпроизвежда системата на ФГК, която следва Институциите на Гай³², които разделят структурата на кодекса в четири големи части: I. Въведение: За гражданските закони въобще, II. За правата на личността, III. За вещните права, IV. За общите понятия. През различни периоди на XIX той действа освен в Австрия, още и на територията на германска Швейцария, Бавария, Буковина, Трансилвания, Северна Италия, Далмация, Чехия, Полша, Украйна, Словения, Сърбия, Молдова, Румъния и частично – в Унгария и Словакия, а след анексирането през 1878 г. на Босна и Херцеговина – и в тях³³. Доказано е същественото му влияние при изработването на Гражданския закон на Черна гора, както и на първия Гръцки граждански кодекс от 1856 г.

Раждането на тези кодекси показва нещо изключително важно и ценно (за съжаление – безкрайно далечно от настоящото ни правно битие и липса на воля да бъдат модернизирани стожерите на гражданското ни законодателство), а именно: **„как за един единствен кодекс други нации са се готвили с векове, вложени са усилията на поколения изящни и мъдри юристи, около раждането му се е разразявал духовен ураган, оставяйки трайни следи в правната цивилизация.“**³⁴. И в блестящия си афористичен стил авторът

³² И се разделя на три основни дяла: Лица, Имущества, Способи за придобиването на права.

³³ За верността на тези данни отново съм се доверил на цитираното изследване на адв. В. Брайков за Австрийския Граждански кодекс, според който са установени преводи на ABGB на поне 14 езика.

³⁴ **Брайков**, Валентин. Австрийският граждански кодекс на 200 години – една приказка за събуждане – *Адвокатски преглед*, 2011, № 9. Също и В: Тревога и надежда. София:

продължава: „Сигурно не съм единственият, чиито сън е прекъсван с въпроса от къде идва тази жалка участ на нашия народ, къде е имунната му система. Всички конкретни разсъждения стигат до едно и също лично предположение – че далечният корен е в незавършеното покръстване, във формалното (**без душа и сърце**) приемане на християнството, в липсващия страх от Бога. По друг начин не мога да си обясня злорадстващото безбожие в законодателство и в правосъдие, както и нормативните спагети, които обикновеният гражданин е принуден да лапа без ръце“³⁵. **Но оптимистично прогнозира**, че „настоящият поток от правни разпоредби – национални и международни – постепенно ще се превръща в тяхно отрицание и не е далеч времето, когато отново ще се окажем в зората на нова кодификация, за да оцелее правото като безценен дар на човешката цивилизация“.

Гражданските кодекси в континентална Европа се отнасят към двете основни правни семейства – **романското**, изградено според т.нар. **институционална система** (с основни дялове – лица, имущества и способите за разпореждане с тях), или – **германското** правно семейство, спадащите към което кодекси са организирани по **т.нар. пандектна система** (включваща обособена обща част, личното и семейното право, вещното, облигационното, наследственото). Традиционни частноправни клонове като авторското, търговското право, по традиция и заради техните специфики, се уреждат от отделни кодекси или закони с кодификационен характер.

При липсата на граждански кодекс у нас, отговорът на въпроса дали законодателството ни е подредено по френската (институционната) или по немската (пандектната) система, е твърде ненадежден, защото тъкмо **кодификацията** е тази, която **систематизира частите на законодателството**. Въпреки че не са кодифицирани, отделните клонове на гражданското право имат своя уредба, съдържаща се най-често в множество нормативни актове. Но докато някои от тях имат модерна уредба (семейното, търговското, авторското право), други традиционни цивилистични клонове (личното право, вещното, дори облигационното) остават, вкл. и поради липсата на кодификация, на светлинни години от постиженията на модерните европейски, канадско, японско, вкл. руско законодателства.

СЪВРЕМЕННИТЕ ГРАЖДАНСКИ КОДЕКСИ

От гледна точка на кодифицирането на тази част от своето законодателство, България остава доста назад не само от западните държави, където през последните десетилетия са приети **новият Италиански ГК, Нидерландският, ГК на провинция Квебек (Канада), Руският ГК (1994–1995)**. Тя изоста-

Сиби, 2022.

³⁵ **Брайков**, Валентин. цит. съч.

ва непреодолимо и от своите съседи. **Турция**, след първия си ГК, изработен по изрична поръка на първия Президент на Република Турция – Мустафа Кемал Ататюрк и приет още през 1926 г., само три години след провъзгласяване на Турската Република, вече повече от 20 год. има нов, модерен граждански кодекс, уреждащ в два пространни раздела дори смяната на пола. (Нещо, за което нашата съдебна практика свенливо мълчи или праща желаещите на принудителна хормонална терапия, а законът не може да преглътне дори и самата идея за такава промяна).

Въпросът за пола и половата идентичност продължава да поляризира остро мненията в българското общество. С **Решение** №15 от 26.10.2021 г. (обн., ДВ, бр. 93 от 9.11.2021 г.) по конст. дело № 6/2021 г. **КС реши, че** според Конституцията „**понятието „пол“** следва да се разбира само в неговия биологичен, а не в някакъв социален смисъл, като ролево, променящо се понятие. С **Решение** от 20.02.2023 г. по тълк. дело № 2 по описа за 2020 г. на Общото събрание на Гражданска колегия, позоваващо се на решението на КС, Върховният касационен съд прие, че „Обективното материално право, действащо на територията на Република България, **не предвижда възможност съдът да допусне** в производството по реда на глава III, раздел VIII от Закона за гражданската регистрация промяна на данните относно **пола**, името и единния граждански номер в актовете за гражданско състояние на молител, който твърди, че е транссексуален.“

Гърция е една от първите държави, която е предприела началните си опити за изработване на първи ГК още през 1835 г., (влязъл в сила 1856 г.) ГК, под влияние на ABGB, а изработва втория под въздействието на другия голям образец – Германския BGB. По този начин тя е единствената балканска държава, причислявана изцяло към германския правен кръг (вероятно не без връзка и с произхода на монархическо ѝ семейство). Първите опити за изготвяне на новия ГК са предприети през 1930 г. от правителството на Елефтериос Венизелос, което създава Учредителна и по-широка – Ревизионна комисия. През 1933 г. тя изготвя проекта на Граждански кодекс, окончателно редактираният проект е публикуван през 1940 г. (Извънреден закон 2250/1940) . Той е трябвало да влезе в сила на 1 юли 1941 г., но войната е спряла това. След Освобождението на Гърция е решено да се преразгледа Гражданският кодекс, довело до публикуването на извънреден закон 777/1945, озаглавен „Гръцки граждански кодекс“, влязъл в сила на 23 февруари 1946 г.

Въпреки това, няколко месеца по-късно, законодателният декрет от 7/10 май 1946 г. отменя със задна дата Гражданския кодекс от 1945 г. и въвежда в сила, също със задна дата (т.е. от 23 февруари 1946 г.), **Гражданския кодекс от 1940 г.** С някои последващи ревизии, той е действащ и до днес³⁶.

³⁶ През 1984 г. текстът на Гражданския кодекс е официално преработен в опростената версия на новогръцки *demotike* – форма, базирана на разговорна употреба, в която заемките

При другата ни съседна държава – **Република Сърбия** по типичен балкански маниер, след повече от 10 г. активна работа, когато е завършен текстът на законопроекта на Гражданския законник, идеята за внасянето му в Парламента е изоставена.

В **Република Северна Македония** още през декември 2010 г. е създадена Комисия за изработване на граждански кодекс, която започна работа през 2011 г. Срокът за изготвяне на текста беше 5 години, като работата по него повторно бе предприета през 2021 г. под ръководството на проф. Н. Тупанчески – министър на правосъдието. Формираната нова Комисия досега е изготвила текстовете на **Общата част (книга 1), Книга 3** – облигационни отношения, **Книга 4** – семейноправни отношения и **Книга 5** – наследственоправни отношения. Остава да се подготви още **Книга 2 – Вещно право**. Срокът за завършване на целия текст е до средата на 2024 г. Засега все още не е известно дали ще има политическа воля да се внесе този начален проект. Според водещи специалисти по гражданско право в северозападната ни съседка, бъдещето ще покаже дали този кодекс ще има перспектива или политиките и там се боят да установят правна сигурност и предвидимост с приемането на толкова значим правен акт.

Преди 15 години северната ни съседка **Румъния** шумно възхвали пред света своя нов (втори поред) ГК³⁷, изработен с помощта на консорциум от френски учени от водещи университети³⁸.

От бившите съветски републики, след **Руската Федерация през 1994–1995 г., Естония** още през 2002 г. (също с помощта на чуждестранни цивилисти) създаде своя граждански кодекс, определян по мнението на специалисти като един от най-модерните европейски облигационни закони. През същата 2002 г. **Република Молдова прие книга Първа (Общи положения) на своя Граждански кодекс**³⁹, последван от обнародване на останалите му части.

са свободно приети, а флексиите – опростени. Заемки, за разлика от *katharos* – близък до класическия гръцки и недопускащ чужди лексически заемки.

³⁷ Закон № 287/2009, публикуван в Официален вестник на Румъния, част I, бр. 511 от 24 юли 2009 г., изм. със Закон № 71/2011, попр. в Официален вестник на Румъния, част I, бр. 427 от 17 юни 2011 г. и в Официален вестник на Румъния, част I, бр. 489 от 8 юли 2011 г. Вж. също https://e-justice.europa.eu/6/BG/national_legislation?ROMANIA&member=1 и Законодателния портал на Република Румъния <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/109884>

³⁸ Първият ГК е бил приет още преди обединението на княжествата Влашко и Молдова, през 1868 г. – 10 години преди участието ѝ в Руско-турската Освободителна война, в резултат на което Кралство Румъния получава своята независимост.

³⁹ Гражданский кодекс Республики Молдова (Книга первая. Общие положения) от 6 июня 2002 года № 1107-XV, См. Введение в действии Закон Республики Молдова от 13 июня 2002 года № 1125.

От държавите от бившия социалистически лагер **Чехия прие своя нов граждански кодекс през 2012 г., а Унгария – през 2013 г.**, с които отмениха гражданските си кодекси отпреди 1989 г., силно повлияни от ГК на РСФСР.

СИСТЕМАТА НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО

1. Под влияние на пандектната система (за която се твърди, че е възприета у нас), доктрината ни признава съществуването на **Обща част на гражданското право**, обединяваща правилата и институтите, общи за всички негови клонове. И макар самата тя да не представлява самостоятелен клон (доколкото не урежда обособен кръг от обществени отношения, както прави напр. вещното, облигационното, семейното, наследственото право и др.), играе твърде важната роля за тяхното по-нататъшно изграждане и изучаване. В този набеден за „клон на гражданското право“ (не дотолкова според критерия за обособяване на клонове вътре в гражданското, а по-скоро – от методологически съображения и такива от системен характер) са „изнесени пред скоби“, за да не бъдат повтаряни във всеки специален клон на гражданското право (в широк смисъл), материите на източниците на гражданското право, действието на гражданскоправните норми, нисшата и висшата критика на закона, тълкуването на гражданските закони, попълването на празнотите в тях по аналогия. В този смисъл то играе ролята на пропедевтиката на вътрешните болести по отношение на всички останали от тази област: кардиология, пулмология, офталмология, нефрология, ендокринология и други, като и тук, по систематически съображения са изключени (както от гражданското право – търговското) напр. неврологията и кожните болести.

От значение за общите граждански правоотношения, предмет на гражданското право – обща част, са нормите, отнасящи се до субектите, обектите, до съдържанието на гражданските правоотношения, до юридическите факти, от които те възникват (правните сделки и други извъндоговорни източници), до недействителността на сделките, представителството, погасителната давност. **Разпоредби, от които се извеждат норми** на Общата част на гражданското право се съдържат в Конституцията на Република България и в различни закони: Закона за нормативните актове, Закона за юридическите лица с нестопанска цел, Закона за лицата и семейството, Закона за задълженията и договорите, Закона за гражданската регистрация, Търговския закон и др. Заради **„извадените пред скоби“** правила на Общата част, всяка законодателна промяна, засягаща отделните клонове и отрасли на гражданското право в широк смисъл, неизбежно води до изменения и в нея.

2. Веднага след **Общата част**, в тази система би следвало да се намира **Личното право** – един несъществуващ, официално напълно изгубен клон на

правото ни, потънал като митичната Атлантида. Той урежда основните гражданскоправни белези на физическите и на юридическите лица като правоспособност, дееспособност, деликтоспособност, поставяне под запрещение, обявяване на безвестно отсъствие и смърт. Понастоящем разпоредби за него се съдържат освен в Закона за гражданската регистрация (където е предвиден режимът на имената, актовете за гражданско състояние, постоянният и настоящ адрес на ФЛ, регистрите за населението) и в няколко оцелели от приетия през 1949 год. Закон за лицата и семейството. Те предвиждат изключително лаконично правоспособността, дееспособността с нейните степени (**малолетие**: чл. 3 ЗЛС – от раждането до 14 г.; **непълнолетие**: чл. 4 ЗЛС – между 14 г. и 18 г., и **пълнолетие** – 18 г. – чл. 2 ЗЛС), безкрайно остаряла уредба на поставянето под запрещение (чл. 5 ЗЛС) и на обявяването на изчезнали лица за безвестно отсъстващи и умрели, респ. – трите етапа на обявяване на безвестно отсъствие (назначаване на особен представител, обявяване на безвестно отсъствие и обявяване на смърт). **Проблемите са поне в това че:**

1) уредбата е безнадеждно остаряла и звучи вече смехотворно с термини като „слабоумие“, „душевна болест“, инквизиционният термин „запрещение“ (чл. 5 ЗЛС) и др. Не са модернизирани основополагащи за **гражданскоправния статус на физическите лица** институти, като ограничената и пълната недееспособност, мерките за съдействие на лица, които в различна степен и време не разбират свойството и значението на извършваните от тях правни действия и не могат да ги контролират, възможността за промяна на биологичния пол. А по отношение на юридическите лица – създаването на адекватна поне обща уредба, на мястото на архаичните и лаконични текстове на чл. 131–133 ЗЛС.

2) че разпоредбите на личното право са така разпръснати в различните клонове на правото, че вече дори не се говори за лично право като самостоятелен клон на гражданското (в широк смисъл).

3. Третият клон на гражданското право е Вещното. Неговите норми уреждат правото на собственост и неговите модификации – съсобственост и съпругеска имуществена общност; ограничените вещни права, тяхното съдържание; способите за придобиването и за правната им защита, актовете за сделки с вещни права върху недвижими имоти, тяхното вписване; двете най-важни фактически състояния с правно значение – владението и държането (чл. 68 ЗС)

Основен пазител на тези норми е последният от освещаваните днес **Стожери на българското гражданско законодателство – Законът за собствеността**, но и не само: Като модули, долепени до космическа станция – майка, стоят чинно и я подкрепят: Законът за държавната и Законът за общинската собственост, Законът за собствеността на земеделските земи, Законът за гори-

те, Законът за водите, Законът за устройство на територията, всички реституционни закони, Законът за кадастъра и имотния регистър. **От законодателна гледна точка вещноправните проблеми са едни от най-тежките. Те ще бъдат поне посочени по-долу, при разглеждането на трудностите, които уредбата в четирите закона настойчиво поставя.**

4. На следващо място в тази система се поставя **Облигационното право** – най-обемната и сложна, но и най-широко разработена част на гражданското право. Неговият пазител – Законът за задълженията и договорите (ЗЗД) съдържа нормите относно изпълнението и неизпълнението на облигационните задължения, предмета на задълженията (престациите), способите за погасяване на тези задължения, промяната на субектите на правоотношението, обезпеченията – поръчителство, залог, ипотека и др. В центъра на светилището, където се почита този закон – в древногръцката Цела – сакралната част на храма, стои култовата статуя на нейната Богиня – Obligatia. Тя покровителства правото на кредитора да изисква от длъжника обещаното му благо – **престацията** (поведение или резултат).

Нормите на ЗЗД са групирани в Обща и Специална част.

Общата част обхваща:

1. Източници на задълженията:

А) Договорите: тяхното сключване, действие, недействителност, представителството; както и **едностранните волеизявления;**

Б) Извъндоговорните източници:

- непозволено увреждане,
- неоснователно обогатяване,
- воденето на чужда работа без пълномощие.

2. Действия на задълженията: изпълнение, неизпълнение, забава на кредитора

3. Прехвърляне на вземания и задължения: цесия, встъпване и поемане на дълг

4. Погасяване на задължения: прихващане, подновяване и опрощаване, погасителна давност

5. Някои особени видове задължения: солидарни, неделими, алтернативни (задължения с право на избор).

6. Обезпечаването на вземания: привилегии, поръчителство, залог на вещи и на вземания, ипотеки, обезпечения пред съд

Тези **общи правила** са с особена важност, т. к. се отнасят не само за всички уредени в Специалната част договори и извъндоговорни облигации, но и до т.нар. ненаименувани договори (на които законът не дава уредба).

Особената част на Облигационното право урежда най-разпространените граждански договори: продажбата, издръжката и гледането, дарението, изработката, наема, видовете заеми и влогове, гражданското дружество (Societas), договора за спогодба, обещанието за награда. В друга свещена зала на нейния храм богомолците поднасят дарове, за да умилостивят духовете на **т.нар. извъндоговорни облигации** (деликти, кондикции, гестия). Друга част от нормите на облигационното право се пазят в светилищата на други жрици, една от които почитаме днес – Закона за наследството, в Семейния кодекс, та дори и в светилището на третия честван днес Стожер – Закона за собствеността.

5. На следващо място сред достойните да бъдат подредени в Пантеона на несбъднатия ни граждански кодекс, поставяме авторското право. То регулира отношенията във връзка с притежаването и упражняването на абсолютни (имуществени и неимуществени) права върху произведения на литературата, изкуството, науката и способите за тяхното придобиване, изгубване и защита. Техен основен източник е Законът за авторското право и сродните му права, норми в Закона за радиото и телевизията, Закона за филмовата индустрия и др. Защото Аполон, Богът на изкуствата, на музиката, шества тържествуващо в обкръжението на 9-те музи на Изкуствата (**Калиопа** – музата на епическата поезия; **Клио** – на историята; **Уrania** – на астрономията; **Ерато** – музата на любовната поезия; **Евтерпа** – на лирическата поезия; **Мелпомена** – муза на трагедията; **Талия** – на комедията; **Терпсихора** – на танците и **Полихимния** – муза на химните и пантомимата), които вкупом претендират авторските си права върху създадените от тях произведения на авторското право и тежко наказват онзи, който не им се възхищава и не ги зачита.

6. Следващият клон – семейното право, напр. в кодексите, създадени по инстанционната система се поставя **в раздела за лицата.** У нас той е единственият гражданскоправен клон, който е трижды кодифициран след Втората Световна война (през 1968, през 1985 и понастоящем – през 2009) и представлява система от гражданскоправни норми, които регулират отношенията при брак, родство, произход, издръжката по закон и т.н. Основният му източник е Семейният кодекс, но също и Законът за закрила на детето (Глава III „а“: „Производство за връщане на дете“; Глава III „б“: „Признаване и допускане изпълнението на решения на чуждестранни съдилища, свързани с родителските права и мерките за закрила на децата“; Глава IV: „Мерки за закрила на детето“), текстове от ГПК (чл. 318–330), от ТЗ (чл. 614, чл. 615) и др.

7. Наследствено право – като свързано с края на човешкия живот, то стои на последно място и в системата на гражданското право. Наследственото право урежда имуществените отношения, възникващи от смъртта на физическо-

то лице и свързаното с нея преминаване на имуществото му в други лица – по закон или по волята на наследодателя. Негови божествени пазители, освен Бог Хадес, са и трите Мойри (**Клото, Лахезис и Атропос**), които предат нишката на човешкия живот и решават кога да прекъснат. Но земен застъпник на умрелите е **вторият Стожер**, появил се на този свят още през 1949 г. – Законът за наследството, но в съслужение с други закони (чл. 59 и чл. 60 ТЗ), ГПК (напр. чл. 341–355 относно делбата като способ за прекратяване на съсобствеността), и др. Законът за наследството урежда наследяването по закон и по завещание (формата на завещанието; запазена част – която следва да остане след завещанието за най-близките наследници по закон, респ. – разполагаемата за разпореждане част; възстановяването от наследниците на запазената им част; отмяната на завещанието, неговата недействителност и изпълнителите на завещанието), приемане и отказ от наследство и неговата делба.

РАЖДАНЕТО НА СТОЖЕРИТЕ НА РОДНАТА ЦИВИЛИСТИКА

Тези четири **Колоси на българското гражданско право: Законът за лицата и семейството, Законът за задълженията и договорите, Законът за наследството, Законът за собствеността**, макар вече силно покрити с патината на времето, здраво държат огромната конструкция на цялото българско частноправно законодателство. И както титанът Атлас до безкрай ще поддържа на раменете си Земяния шар, така и те ще продължават да го правят, докато дочакат законодателят да намери някога воля и време да ги отмени в тази непосилна тежест, създавайки модерна гражданска кодификация.

Тези закони са създавани в една **много сложна обществено-икономическа обстановка** – след войната, когато е започнала трансформацията на преобладаващата в България частна собственост към държавна (т.нар. „общонародна“) собственост, ликвидирането на общинската. Това е времето, когато земеделските собственици са вкарани в ТКЗС, а градската произвеждаща класа – бивши селяни, насилствено отделени от земята, която вече не притежават, са превърнати в работници на държавата, напълно откъснати от средствата за производство.

ИСТОРИЧЕСКАТА ИМ УЧАСТ

I. Съдбата на тези стожери на българското гражданско право, е различна. Първородният от тях – ЗН⁴⁰ по същността си тясно свързан със смъртта, за тези повече от 70 години остана като нея – силна и непроменима. Той поднесе

⁴⁰ **ЗН**, Обн. ДВ бр. 22 от 22.01.1949 г., отменя Закона за наследството, Утвърден с Указ № 484 от 17.12.1889 г., обн., ДВ, бр. 20 от 25.01.1890 г., доп., бр. 29 от 6.02.1896 г., изм. и

на **другия си събрат** – ЗЗД⁴¹ като дар за раждането му огърлицата на договора за дарение, която по вековна традиция, заедно със завещанието, му бе оставена за пазене. Останалите изменения в ЗН (по-съществените – от 1992 год.)⁴² не промениха в него кой знае колко много. То пък и какво ли има толкова да се промени в неизбежното – смъртта и нейните последици!

За отговорния и задълбочен труд на участниците в процеса по изготвяне, обсъждане и приемане на Закона за наследството **дават представа** публикуваните на сайта на Народното събрание стенографски дневници на VI ВНС. Наскоро обемистата материя на парламентарните доклади и дебатите по тях бе старателно оформена и представена на правната общност⁴³.

Текстът и мотивите на законопроекта са обсъдени на две четения на XX-то заседание на VI-о Велико народно събрание, в рамките само на една седмица (на 29.12.1948 г. и на 3.01.1949 г.), но са детайлно обмислени и разработени преди внасянето му в Народното събрание. На първо четене законопроектът съдържа **79 члена** (които при второто четене се увеличават до 93) относно наследяванията и даренията. (Текстовете относно даренията са преместени по-късно в новоприетия ЗЗД, в сила от 1.01.1950 г.), които в по-ясен и систематичен вид заместват доста по-големия по обем ЗН от 1890 г., Приемането на последния свързваме с всеотдайната работа на вносителя – Д. Тончев, тогавашен министър на правосъдието, който доработва проекта на своя предшественик – Константин Стоилов (4 пъти министър-председател на България) и въвежда прогресивни за времето си разрешения, изоставящи тези на отоманския закон, но надхвърлящи дори тези на ФГК. Коментаторите на приемането на ЗН от 1949 г. подчертават прецизната работа на Законодателната комисия между двете четения, благодарение на чиято педантичност в детайлите на текстовете и обсъждането им в парламентарните групи, на 3.01.1949 г. законът е приет с голямо мнозинство. Така при приемането си ЗН има следната структура:

Глава Първа. Общи разпоредби, които важат за всички случаи на наследявания – и по закон, и по завещание (чл. 1–4).

Глава Втора. Наследство по закон (чл. 5–12).

Глава Трета. Наследство по завещание (чл. 13–47).

Глава Четвърта. Приемане и отказ от наследство (чл. 48–68).

Глава Пета. Делба на наследство (чл. 69–80).

доп., бр. 29 от 7.02.1906 г., изм., бр. 45 от 28.02.1907 г., изм., бр. 156 от 20.07.1938 г., бр. 81 от 9.04.1946 г., отм., бр. 22 от 29.01.1949 г., в сила от 30.04.1949 г.

⁴¹ ЗЗД, Обн. ДВ, бр. 275 от 22.11.1950 и влязъл в сила на 1.01.1951 год.

⁴² ДВ, бр. 60 от 1992 г.

⁴³ Вж. Мотиви и законодателно обсъждане на Закона за наследството от 1949 г. от д-р Васил Петров, съдия в СРС, публ. в: Президизвикай правото, 7.07.2022 г. достъпно на: <https://www.challengingthelaw.com/semeino-i-nasledstveno-pravo/motivi-obsazhdane-zn-1949/>, чийто пионерски труд в това изследване съживява онези паметни за българската цивилистика дни.

Глава Шеста. Дарение (чл. 81–88).

Преходни разпоредби (чл. 89–93).

Обнародван в ДВ, бр. 22 от 29.01.1949 г., влязъл в сила от 29.04.1949 г., ЗН действа и понастоящем, вече 74 години, с минималните 6 изменения (на чл. 5, ал. 3; на чл. 9, чл. 14, ал. 1; на чл. 24, ал. 2; на чл. 67, ал. 2), пет поправки (на чл. 41; на чл. 56; на чл. 67, ал. 1, на чл. 77 – всичките в ДВ, бр. 41 от 1949 г. – наскоро след обнародването му), само четири отменени текста (чл. 14, ал. 2; чл. 50, чл. 71 и най-съществената отмяна – на чл. 81–88 ЗН (ДВ, бр. 275 от 1950 г.) заради посоченото вече преместване на главата за даренията в новоприетия ЗЗД), три допълнения (чл. 9, ал. 3 – през 1992 г.; чл. 11 – през 1999 г. и чл. 24, ал. 2 – от 1996 г., впоследствие изменен през 2007 г.) и само два нови текста (чл. 9а – от 1992 г. и чл. 10а – през 1997 г.).

Удивително компактен, устоял на превратностите на времето си и предизвикващ сравнително малко разноречиви тълкувания класически закон!

II. Вторият, навършващ 75-годишна възраст Стожер, е Законът за лицата и семейството от 1949 г.⁴⁴ Той заема категорично мястото на Закона за лицата от 1907 г.⁴⁵

Законът за лицата урежда материята в седем отдела, като всеки един от тях е съставен от глави, а в главите се включват отделения. Той регулира гражданското местожителство и местопребиваване, отсъствието (предположението за него, обявяването му, последствията от обявяването); отдели, свързани с временното и окончателното въвеждане във владение в имотите на отсъстващия. Съдържа глава за настойничеството и попечителството, отдел за родство и сватовство, за произхождението на децата, заченати или родени по време на брака, за доказването на законното произхождение, за родителската власт и нейните действия върху личността на децата, по отношение на техните имоти, за изгубване на родителската власт и причините за това, за учредяване на настойничество и попечителство в случай на лишаване от родителска власт и за нейното възстановяване; за пълнолетието, за пълното и ограниченото за-

⁴⁴ **Закон за лицата и семейството**, Обн., ДВ, бр. 182 от 9.08.1949 г., в сила от 10.09.1949 г., попр., бр. 193 от 22.08.1949 г., изм. и доп., Изв., бр. 12 от 9.02.1951 г., изм., бр. 12 от 8.02.1952 г., бр. 92 от 7.11.1952 г., бр. 15 от 20.02.1953 г., попр., бр. 16 от 24.02.1953 г., изм. и доп., бр. 89 от 6.11.1953 г., бр. 90 от 8.11.1955 г., бр. 90 от 9.11.1956 г., бр. 50 от 23.06.1961 г., изм., ДВ, бр. 23 от 22.03.1968 г., в сила от 23.05.1968 г., изм. и доп., бр. 36 от 8.05.1979 г., изм., бр. 41 от 28.05.1985 г., бр. 46 от 16.06.1989 г., бр. 20 от 9.03.1990 г., доп., бр. 15 от 18.02.1994 г., изм., бр. 67 от 27.07.1999 г., бр. 81 от 6.10.2000 г., в сила от 1.01.2001 г., бр. 120 от 29.12.2002.

⁴⁵ **Закон за лицата**, Обн. ДВ. бр. 273 от 17 декември 1907 г., отменен с чл. 165 от Преходните разпоредби на Закона за лицата и семейството.

прещение. За актовете за гражданско състояние. Отделъ VII. Озаглавен „За актовете за гражданско състояние.“, включва глави: „Наредби“ за актовете за раждане, припознаване на произхождението, за актовете за женитба, за смърт, за актовете по гражданското състояние на военните лица, които се намират в поход, за поправяне на актовете за гражданско състояние и завършва с наказателни разпореждания. В чл. 176 от неговите „Последни разпореждания“ е предвидено, че „Наредбите на настоящия законъ **отменяватъ Закона за забележаване ражданията, женитбите и умиранията**⁴⁶, както и глава втора – „Относително настояничеството на бащата и майката“ **от Закона за настояничеството**. А последният текст от тези „Последни разпореждания“ – чл. 177 регламентира поэтапното влизане на ЗЛ в сила⁴⁷.

Другият основополагащ закон, който отстъпва мястото си на ЗЛС от 1949 г., е **Законът за юридическите лица**⁴⁸. Въпреки твърде широкото му заглавие, в своите пет глави⁴⁹ той урежда единствено сдруженията и фондациите, като не обхваща дори всички юридически лица с нестопанска цел. Освен **Закона за лицата** от 1907 г. и **Закона за юридическите лица** от 1933 г., с чл. 165 ЗЛС изрично се отменят още и **Наредбата-закон за задълженията за издръжка, Закона за изчезналите военни и граждански лица през време на последните войни и смутове**⁵⁰, **Закона за извънбрачните деца и осиновяването, Закона за настояничеството, Постановлението на Министерския съвет относно безследно изчезналите**⁵¹ и **Закона за брака** (с изключение на §§ 5–9 от неговите Особени разпореждби).

Най-добре целите на законодателя са изразени в мотивите към Законопроекта за лицата и семейството, поради което си позволявам да ги цитирам почти изцяло⁵²: „да уреди цялостно материята на личното и семейното право,

⁴⁶ **Закон за забележаване ражданията, женитбите и умиранията** отъ 15 декемврий 1892 г. Утвърден с Указъ № 128 на Князь Фердинандъ I, обн., ДВ, бр. 6 от 1893 г., отм., бр. 273 от 17.12.1907 г.

⁴⁷ Чл. 177 от „Последни разпореждания“ на Закона за лицата: „Наредбите на настоящия законъ въ първите шестъ отдела, влизатъ въ сила от 1 януарий 1908 год.; а ония, въ отделъ седмий, за актовете за гражданското състояние – отъ 1 януарий 1909 г.“

⁴⁸ **Закон за юридическите лица**, Обн., ДВ, бр. 13 от 20.04.1933 г., доп., бр. 97 от 5.05.1938 г., бр. 167 от 28.07.1943 г., бр. 41 от 20.02.1945 г., отм., бр. 182 от 9.08.1949 г., в сила от 9.09.1949 г.

⁴⁹ Съдържанието на ЗЛ от 1933 г. включва: Глава I: Общи Разпореждби; Глава II: Сдружения; Глава III: Фондации; Глава IV: Наказателни Разпореждания; Глава V: Преходни наредби.

⁵⁰ **Закон за изчезналите военни и граждански лица през време на последните войни и смутове**, обн. ДВ от 17 март 1926 г.

⁵¹ **Постановление на Министерския съвет относно безследно изчезналите**, обн. ДВ, бр. 101 от 17 май 1944 г.

⁵² Вж. Стенографските дневници на VI-то Велико народно събрание, което заседава от 7 ноември 1946 г. до 21 октомври 1949 г. и по-специално изказването на Георги Михайлов

чиито законодателни разпоредби се съдържат в **осем закона**. Въпреки това обаче много от въпросите, които се отнасят дофизическите и юридическите лица и семейството, не са уредени с нужната пълнота.... разпоредбите в отделните закони не са в хармония помежду си и не са редки случаите на неясно и противоречиво уреждане на отделни въпроси. [Освен това] законите, които сега уреждат положението на лицата и на семейството, са от различни времена; би могло дори да се каже от различни епохи — като се почне от 1889 г. и се свърши с годините през последната война. Те са заимствани от чужди стари правни системи, които са непригодни да уредят личните и семейните отношения у нас — особено сега при нашето ново обществено устройство. Всичко това налага да се създаде един нов закон, който да уреди цялостно обществените правоотношения относно лицата и семейството, в съгласие с принципитена новата Конституция [от 4.12.1947 г.] ...“

Заглавието на закона определено не е прецизирано, защото терминът семейство предполага не лицата въобще, а само физическите, уредбата на които до този момент не е обособена в отделен закон. В първоначалната редакция на закона обаче намират по-детайлна уредба както ФЛ, така и ЮЛНЦ, като от тях по-специално са уредени както сруженията с идеална цел, така и фондациите. С останалите ЮЛНЦ законът не се занимава, а на общите правила за ЮЛ въобще, са отредени критично малкото три, и то твърде лаконични текста – чл. 131–133.

Обединяващ материята от отменените закони, с обнародването си ЗЛС, даващ (в различна степен изчерпателна) уредба на физическите лица, брака и семейните отношения, включително произхода, родството, родителските права и задължения, настойничеството и попечителство – от една страна, а от друга: общи правила за юридическите лица въобще и систематична уредба на най-разпространеното от тях – сдружения с идеална цел и фондации, в определена степен изпълнява функциите на акт, кодифициращ личното право.

При неговото приемане **структурата на закона** има следния вид:

I. Физически лица (чл. 1 – чл. 19),

II. Семейство

A. Брак (чл. 20 – чл. 60)

Б. Произход (чл. 61 – чл. 72)

В. Родство (чл. 73 – чл. 74)

Г. Осиновяване (чл. 75 – чл. 83)

Д. Права и задължения на родителите (чл. 84 – чл. 95),

(Стенографски дневник на 4-то заседание, петък, 22 юли 1949 г. на VI-о Велико народно събрание), както и на докладчика на Законодателната комисия д-р Пенчо Костурков, на второто четене на законопроекта (вж. Стенографски дневник на 5-то заседание на Втората извънредна сесия, събота, 23 юли 1949 г.)

Е. Настойничество и попечителство (чл. 96 – чл. 110),

Ж. Издръжка (чл. 111 – чл. 121),

З. Актове за гражданско състояние (чл. 122 – чл. 130),

III. Юридически лица

Общи разпоредби (чл. 131 – чл. 133)

Юридически лица с нестопанска цел – чл. 133а

Сдружения (чл. 134 – чл. 148)

Фондации (чл. 149 – чл. 154)

IV. Преходни разпоредби (чл. 155 – чл. 165)

V. Изменение на други закони

Неволите му обаче започват скоро след приемането му. Непрекъснато настъпват изменения, промени, които оставят ЗЛС почти без плът⁵³: осиротяла, разграбена, осакатена като просякиня, която законодателят подминава с нескрито презрение, скитаща, препитаваща се в правния мир единствено с няколкото останали, срамно остарели текстове, зад които, като след тъжно опадалите през зимата листа зяят зловещо могъщите, вече премръзнали кло-ни, които щедрата ѝ някога премяна е окичвала. От първоначалното гордо дърво са останали, самотно стърчащи единствено разпоредбите относно правоспособността и дееспособността (чл. 1–4 и нелепо звучащият текст на чл. 5, предвиждащ предпоставките за поставяне под запрещение – термин, който изглежда зловещо на фона на стотиците, изпълнени със защитни разпоредби за правата на човека международноправни актове); рядко употребяваната и затова – неактуализирана материя на обявяването на безвестното отсъствие и смърт (чл. 8–19); пределно общите – и затова приличащи повече на легални дефиниции разпоредби относно юридическите лица (чл. 131–133) и преходните разпоредби (чл. 155–165), изгубили отдавна своята „преходност“, но не превърнали се в непреходни! И толкоз – жалки огризки от славно минало!

През 1968 г. ЗЛС претърпя една тежка ампутация и се раздели се с един от най-важните си органи – уредбата на семейните отношения. Но и наследниците на тази ѝ част също не преживяха дълго – наследиха я: най-напред

⁵³ Последователно в ЗЛС са отменени или изменени: **в раздел I: чл. 5.** (Изм. – Изв., бр. 89 от 1953 г.), **чл. 6.** (Изм – Изв, бр. 15 от 1953 г., попр., бр. 16 от 1953 г., изм., ДВ, бр. 41 от 1985 г., отм, бр. 20 от 1990 г.), **чл. 7.** (Изм. и доп. – Изв., бр. 90 от 1956 г., отм., ДВ, бр. 67 от 1999 г., в сила от 1.01.2000 г.), **чл. 11.** (Ал. 1, изм. – Изв., бр. 89 от 1953 г.), **чл. 17** (Ал. 2, отм. – ДВ, бр. 23 от 1968 г.); **в раздел II: отменени: от б. „а до б. „ж“ –чл. 20 – чл. 121** (отм., ДВ, бр. 23 от 1968 г. и ДВ, бр. 41 от 1985 г.), **б. „з“ – чл. 122 – 130** (отм. ДВ, бр. 67 от 1999 г.); **В раздел III: чл. 132.** (Попр. – ДВ, бр. 193 от 1949 г.) отм., бр. 120 от 2002 г., **чл. 134 – 148** (Отм. – ДВ, бр. 81 от 2000 г.); **чл. 149 – чл. 154** (Отм. – ДВ, бр. 81 от 2000 г.); **в раздел IV Преходни разпоредби: (чл. 155 – чл. 165): чл. 160.** (Отм. – Изв., бр. 89 от 1953 г.); **чл. 161.** (Изм. – Изв., бр. 89 от 1953 г.).

първият СК от 1968 г.⁵⁴, следващият СК от 1985 г.⁵⁵ и понастоящем последният (засега) СК от 2009 г.⁵⁶

Останалата част от ЗЛС – сдруженията с идеална цел и фондацииите, оцеля до края на 2000 г.⁵⁷, когато наследството ѝ премина в ЗЮЛНЦ. Чл. 6 и чл. 7 ЗЛС – регламентиращи индивидуализиращите белези на ФЛ и местожителството отдавна се уреждат от един, почти изцяло административноправен закон, какъвто е Законът за гражданската регистрация от 1999 г.⁵⁸ Текстовете на чл. 131–133 от ЗЛС останаха единствените, описващи общите белези на ЮЛ въобще, но дълбоко скрити от погледа на правоприложителя и вече почти нищо неказващи.

Останалото от ЗЛС – правоспособността и дееспособността, беше безнадеждно забравено от законодателя и много бързо остаря. Уредбата им остана на едно, меко казано, праисторическо ниво, като напр. лице, ненавършило 14 години е напълно недееспособно, т.е. по закон няма право да си купи дори и най-дребни вещи за задоволяване на текущи потребности⁵⁹. Защото според чл. 26, ал. 2 ЗЗД и чл. 4 ЗЛС, неговите, дори дребни сделки, са нищожни поради липса на воля. А предпоставките за поставяне под запрещение са формулирани като „слабоумие или душевна болест“ – термини, с които дори инквизиционната психиатрия от 50-те години от „Полет над кукувиче гнездо“, практикуваща масово лоботомия, отдавна не борави.

⁵⁴ СК (1968), Обн. ДВ. бр. 23 от 22 март 1968 г., изм. ДВ. бр. 27 от 3 април 1973 г., изм. ДВ. бр. 89 от 9 ноември 1976 г., изм. ДВ. бр. 90 от 12 ноември 1976 г., изм. ДВ. бр. 36 от 8 май 1979 г., отм. ДВ. бр. 41 от 28 май 1985 г. Отменен с § 28 от заключителните разпоредби на Семейния кодекс – ДВ, бр. 41 от 28 май 1985 г., в сила от 1 юли 1985 г.

⁵⁵ **СК (1985)**, Обн. ДВ. бр. 41 от 28 май 1985 г., изм. ДВ. бр. 11 от 7 февруари 1992 г., попр. ДВ. бр. 15 от 21 февруари 1992 г., изм. ДВ. бр. 63 от 15 юли 2003 г., доп. ДВ. бр. 84 от 23 септември 2003 г., изм. ДВ. бр. 42 от 17 май 2005 г., изм. ДВ. бр. 30 от 11 април 2006 г., изм. ДВ. бр. 59 от 20 юли 2007 г., отм. ДВ. бр. 47 от 23 юни 2009 г. Отменен с § 3 от преходните и заключителните разпоредби на Семейния кодекс – обн., ДВ, бр. 47 от 2009 г., в сила от 01.10.2009 г.

⁵⁶ **СК (2009)**, В сила от 01.10.2009 г. Обн. ДВ. бр. 47 от 23 юни 2009 г., изм. ДВ. бр. 74 от 15 септември 2009 г., изм. ДВ. бр. 82 от 16 октомври 2009 г., изм. ДВ. бр. 98 от 14 декември 2010 г., изм. ДВ. бр. 100 от 21 декември 2010 г., изм. и доп. ДВ. бр. 82 от 26 октомври 2012 г., изм. ДВ. бр. 68 от 2 август 2013 г., изм. ДВ. бр. 74 от 20 септември 2016 г., изм. и доп. ДВ. бр. 103 от 28 декември 2017 г., изм. и доп. ДВ. бр. 24 от 22 март 2019 г., изм. ДВ. бр. 101 от 27 декември 2019 г., изм. и доп. ДВ. бр. 103 от 4 декември 2020 г., доп. ДВ. бр. 67 от 4 август 2023 г.

⁵⁷ Чл. 134–154 ЗЛС, отменени, ДВ, бр. 81 от 6.10.2000 г., с приемането на новия Закон за юридическите лица с нестопанска цел, в сила от 1.01.2001 г.

⁵⁸ ЗГР, Обн., ДВ, бр. 67 от 27.07.1999 г. с многобройни изменения.

⁵⁹ Да не говорим за цигарки, патронче водка или тревица – гледка, която може да се види във всяка квартална градинка.

Или напр., за да се обяви едно безвестно изчезнало лице за умряло, трябва да са изминали не по-малко от 5 г. от последното известие за него, а при самолетни и корабни катастрофи – поне 2 години след инцидента.

Морално и правнотехнически остарелият ЗЛС не дава възможност еднополова семейна двойка, сключила брак в държава, където това е разрешено, да получи поне адресна регистрация у нас. Да не говорим за по-тежките проблеми като смяната на пола, които вторият поред турският ГК уреди изрично преди повече от 20 години; издаването на български документи за самоличност на лице – български гражданин, сменило пола си в чужбина, вписването на децата от еднополов брак в такива български документи т.н. За аксесоарите на този втори стожер – настойничеството и попечителството, именно поради изчезналия клон **лично право**, ожесточено водеха спор Общата част на гражданското и семейното право, в момента с тактически превес на второто, което понастоящем ги урежда в чл. 153–174 (глава единадесета на СК „Настойничество и попечителство“).

Така безпощадно обезобразен и обезсмислен от времето и от законодателното безхаберие, от Закона за лицата и семейството – закон с огромно значение за правния статут на всички лица – и физически и юридически, остана някаква нелепа останка от гордия Колос на гражданското ни законодателство. Безутешни се лутат остатъчни, останали непремахнати заради мързела на законодателя текстове, които отдавна вече не отговарят на новите обществени идеи и активни промени най-вече в гражданското състояние на физическите лица. Така личното право, и бездруго безнадеждно забравено като клон на гражданското, отдавна и чисто законодателно изгуби своя нормативен носител. В този грозно осакатен вид, той отдавна вече нито е Закон за лицата, нито за семейството!

III. Третият стожер – Законът за задълженията и договорите

Най-завидна като че ли е съдбата на третия СТОЖЕР на българското право – ЗЗД. Замислен като кодифициращ акт, който да включва не само материята на облигационното право, а и такава, присъща на Общата част на ГК, в една доста трудна, радикално променяща се в следвоенна България, обстановка, окупирана и под контрола на съюзната контролна комисия, никой не е смееел и да помисли за цялостна рецепция на един скорошен блестящ образец на ГК – италианския, макар той най-много да съответства на вече установената българска правна традиция, доктрина и юриспруденция. Защото е приет през 1942 г. от фашистка Италия на Мусолини, замествайки първия Италиански ГК от 1865 г. Другият вариант – да бъде възпроизведен ГК на РСФСР от 1922 г. – едно твърде осакатено и елементарно копие на Германския граждански закон, останало недоразвито гражданско право (доколкото частната собственост и свободните конкурентни стопански отношения в сталинистка

Русия бяха непознати) за разлика от една относително добре развита в стопанско отношение, с традиции от романската правна култура, Царска България, би било катастрофа.

Създаването на този най-значим гражданскоправен закон дължим на таланта и усилията на неколцина от най-видните цивилисти от онова време – професори и изявени представители на практиката. Законът оцеля и работи и до днес почти безупречно като пренесен в Ноевия ковчег през социалните и икономически бури. И това не се дължи на някакви блестящи формулировки на неговите текстове, а по-скоро – на техния лаконизъм, зад които съставителите му криеха своя страх от социалната и икономическа неизвестност, която чакаше народнодемократична България. ЗЗД не е променен сериозно и до днес, като се изключи изваждането през 1996 г. на комисионния, спедиционния, превозните и застрахователните договори, издателския, ценните книги – все сделки, неприсъщи нему, които му бяха натрапени с отмяната на ТЗ през 1950 г. Разбира се, запазването на първоначалния текст в останалата част се дължи не на последно място и на апатията на видни представители на цивилистичната доктрина, които страхувайки се да не стане по-зле, го третираха като свещена крава, като не допускаха дори мисълта за някаква по-радикална промяна.

Не е ясно обаче какво би останало, ако българският законодател бе решил да обнови из основи този основополагащ, почти 75-годишен закон, както стори френският при най-новата крупна реформа на облигационното право в Code Civil през 2016 г. Засага у нас ЗЗД оцелява не толкова заради ювелирната си техника и лаконичност, а заради това, че у нас част от научната общност продължава да счита, че както в добива на злато, така и в облигациите, нищо не се е променило по същество от времето на древните римляни. И разбира се, заради явното нежелание на законодателя да се занимае с толкова сложни проблеми, вместо да прокарва лобистки поправки с единичен ефект.

Историята на създаването му

„Народно-демократичният“ устрем да се скъса напълно със заварените класически образци на „буржоазното“ гражданско право е, разбира се, а priori обречен на неуспех, както и този в бившата Германска демократична република – безпомощно стремяща се да избяга от колосалните разработки на BGB. Континенталната цивилистика е изградена с векове стройна система, чиито основополагащи принципи и завършени разрешения, са положени още в римското частно право. И всеки опит да бъдат направени нововъведения, които не държат сметка за тази вековна традиция, са обречени да създадат неустойчиви еднодневни текстове, които стопанската действителност непрекъснато опровергава. Създаването на нови стопански правила, държавно администриране и груба публичноправна намеса в логиката на икономическите отношения, осенена от месианската вяра в изключителността на социалистическата сто-

панска система, ги обрича да бъдат ходещи мъртъвци. Вредата върху икономическия живот, която неправилната преценка причинява, макар и макроикономически да се проявява по-късно, никога не изчезва. Привидно успешна, зад мегаломанските строежи, тя се връща по необходимост като бумеранг. И френетичните популистки призови на болшевишкия сатрап, наричан Ленин: „*ние не признаваме в правото нищо частно!*“, не допринасят за нищо друго, освен да трасират погрешния път, да доведат до задънената улица. В такава отказът от пазарни принципи и липсата на конкуренция срещу педантичното планиране на производството на всяка карфица, неизменно набутва стопанските отношения. Да прогласяваш и настървено да водиш осъзната политика на отказ от всички, доказали полезността си във времето правни разрешення, особено в цивилистиката, е *causa perdata*. Но това разбиране е далече от елементарното, класово промито от политически месии, обещаващо им Сътворението на Новия свят, съзнание на агресивните червени хунвейбини, решили да прочистят и Университета и стопанския елит на държавата, граден десетилетия, с неговия опит и контакти. Вандали, сред които гордо се кипрят с набързо нахлупилите червените шапки и част от почервенелите за една нощ „буржоазни“ преподаватели, измели без време от професорските катедри на факултета истински стойностните учени, безспорните колоси на цивилистиката. За да настанят там собствената си посредственост, подплатена с безгранична вяра в правотата на Партийната повеля! Слава Богу, че в онези исторически няколко години на създаването на новото следвоенно право, тяхната дума все пак се е чувала, преди народно-демократичната власт да ги разпрати по лагери, затвори, далече от онези, които самонадеяно като днес са вземали импулсивно и под чужд диктат пагубни за държавата ни решения.

Защото нова религия не може да се наложи без нови свещенослужители, а такива през 1948–1951 год. почти няма. Както и няма нова религия, която да не заимства от старата нейните основни положения. Нима християнството не ляга върху еврейския Стар завет, надграждащ новозаветното Христово учение над него? Нима Маркс не приема неопровержимите закони на Хегеловата диалектика? И слава Богу, че тогава са се намерили плеяда светли учени, пропити с дълбоката вяра в приемствеността на правото, които да удържат новосъздаването под външен натиск гражданско законодателство, далеч от примитивните болшевишки законови образци на ГК на РСФСР от 1922 г. Последните са скроени по една доста различна, елементарна икономическа среда на изключителна държавна собственост върху средствата за производство, без традиционната за довоенна България средна класа и частна собственост върху земята, без уважение към правата на свободния гражданин.

Навсякъде където законодателят е отстъпил от основополагащите класически образци на уреждане на икономическите отношения, върхлитат необуздано все „по-новите“ и краткотрайни „икономически механизми“ на българ-

ската социалистическа държава. Които не са нищо друго, освен действия на спасителни пожарни команди, за да потушат поредния избухнал стопански пожар, и които напомнят на предсмъртните гърчове на един обречен и политически и стопански, режим.

Изследователите на изготвянето на законопроекта за задълженията и договорите⁶⁰ запълват една сериозна празнота в доктрината. Работата им е важна, защото подготвителните работи и дискусиите при приемане на отделните текстове често са ценен източник за извличане на истинската воля на законодателя, особено при историческото му тълкуване. От съществено значение е проследяването на измененията във внесените проекти, направени от Законодателната комисия на Народното събрание. Още повече, че на практика те са станали окончателни текстове на закона, доколкото при приемането му в пленарната зала не е имало сериозни разисквания по същество⁶¹.

Поддържа се, че първият проект за ЗЗД е съставен в края на 1949 и началото на 1950 г. от Съвета по законодателството към Министерството на правосъдието. За жалост в Държавния архив не се откриват протоколите на комисията за съставяне на проекта за ЗЗД в този Съвет, което е пречка да се проследи ходът на разискванията в комисията. Затова изследователят на процеса по създаване на проекта и приемане на ЗЗД Св. Иванов основателно поставя въпроса дали при липсата на документи от работата на Съвета по законодателство към Министерството на правосъдието, е използван някакъв по-ранен проект за закон от 30-те години на XX, например, разработен от Кодификационния съвет към Министерството на правосъдието⁶². И намира това за малко вероятно, като приема, че „основният реципиран закон при изработването на ЗЗД от 1951 г. е италианският ГК от 1942 г., а в края на 30-те години на XX в. проект на кодекса едва ли е бил достъпен на Кодификационния съвет.“

⁶⁰ Вж. **Иванов**, Светослав. Съставянето на Закона за задълженията и договорите от 1951 г. – статия по повод 70-годишнината от влизането в сила на Закона за задълженията и договорите от 01.01.1951 г., публикувана за пръв път в сп. *Търговско право*, 2021, № 3, а впоследствие и в електронното издание „Предизвикай правото“ на 12.06.2022 г. В нея авторът засяга въпроса за изработването на законопроекта за задълженията и договорите от Съвета по законодателството към Министерство на правосъдието и за лицата, взели участие в него.

⁶¹ Законопроектът е приет на едно четене, като е бил гласуван глава по глава, а изказванията на народните представители имат предимно пропаганден, и недотам – задълбочен правен анализ – нещо типично не само за онзи исторически период. (Вж. Стенографски дневник на открито заседание на 03.11.1950 г. на втората сесия на XVII-то, съотв. I-то Обикновено НС, с. 104–109.)

⁶² Кодификационният съвет е предвиден като служба към Министерството на правосъдието за изготвяне на проекти на закони и за преглед на изработените от другите министерства законопроекти. Той е учреден на 22.02.1935 г., като дотогава същата задача е изпълнявала Кодификационната комисия, създадена на 1.03.1916 г.

Сериозни аргументи срещу това разбиране излага другият основен изследовател на раждането на ЗЗД – адв. В. Брайков. Той настоява на това, че при сложната обществено-политическа обстановка в България непосредствено след края на войната – присъствие на съюзнически окупационни войски и на Съюзническата контролна комисия, под ръководството на съветския генерал С. Бирюзов, провеждащ директно и безпардонно политиката на Сталин, разгрома на фашистка Италия и нейната международна изолация; започналото преследване, довело до изгонване на най-видните поддръжници на германската правна система у нас – именити университетски преподаватели, самата идея за реципиране от най-модерния към онзи момент кодекс – Италианския, приет по време на войната от правителството на Бенито Мусолини, е абсолютно немислима.

Не са значими разногласията между двамата изследователи по витаещият тайнствено, почти мистично от седем десетилетия и половина въпрос кои (най-вече от преподавателите от ЮФ на СУ), могат да бъдат „набедени“ за бащи на новия ЗЗД?

В цитираното съчинение, на базата на изследваните протоколи на Законодателната комисия при НС от края на м. септември – началото на м. октомври 1950 г. колегата Св. Иванов, приема, че в неговото изготвяне са участвали и преподавателите в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“, избрани по-късно за професори в него: Живко Сталев, д-р Любен Василев, Александър Кожухаров и Любомир Радоилски⁶³. Авторът обосновава заключението си с това, че именно тези учени по-късно са участвали при обсъждането на законопроекта в ЗК при НС и че тъкмо същите след това са продължили успешно кариерите си подир „академичната чистка“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в първите години след Деветосептемврийската „социалистическа революция“ 1944 г. Според Св. Иванов двамата най-видни представители на българската цивилистична наука по това време – **проф. Петко Венедиков**⁶⁴

⁶³ Разбира се, в никакъв случай не може да се омаловажава особено ценната работа на секретаря на Президиума на НС М. Минчев, на помощник-министъра на правосъдието Г. Михайлов, Наум Христов – Председател на Съвета по законодателство и негови водещи членове д-р Л. Чавдаров, Христо Тасев и Стефан Нотев и на известни специалисти от практиката – д-р Л. Чавдаров, К. Цаков, Хр. Николов (държавен юрисконсулт), Й. Генов от „Деспред“, д-р И. Бурмев от ДЗИ, д-р Константин Попов и Р. Каранджулов от БНБ, С. Киселов и Г. Стаменов от Държавния тютюнев монопол.

⁶⁴ За неучастието му в по-нататъшната работа по проекта за ЗЗД в Законодателната комисия на НС, както и в този за ЗС – година по-късно, свидетелства в своите Спомени (с. 516), проф. П. Венедиков – член – секретар на Кодификационния съвет към Министерство на правосъдието (1935), професор в Катедрата по римско право и в Катедрата по гражданско право в ЮФ, работил в ЮФ в периода 1928–1950 г. Той е един от най-известните цивилисти в онова време. Извънреден професор (1936), редовен професор по гражданско и по римско право (1941). Ръководител на Катедрата по римско право (1937–1950). Декан (1940–1941, 1943–1944) и зам.-декан на ЮФ (1941–1942)

(известен с ненадминатите и до днес курсове по вещно право и по наследствено право)⁶⁵ и **проф. Иван Апостолов** (най-известният специалист по облигационно право към онзи момент) не са взели участие в Законодателната комисия на Народното събрание, т.к. тъкмо по това време (зимния семестър на учебната 1949/1950 г.) те са били отстранени от Юридическия факултет като „политически неблагонадеждни“⁶⁶. **Безспорно е обаче, че са участвали в работата на Съвета по законодателство към Министерството на правосъдието**, което е подготвило този проект, както и проектите за ЗН, за ЗЛС, за ЗС и други⁶⁷.

Друг известен юрист – адв. Валентин Брайков в статията си „ЗЗД на 70 години – личен спомен за един закон-мъченик“ идентифицира действителните автори и техните подходи, за които са споделяни предимно недомълвки, догадки и предположения. И в тази връзка се опитва чрез метода на изключването да стигне до имената на най-вероятните съставители.

Изброявайки имената на водещите в този момент професори от Юридическия факултет: **проф. Любен Диков, проф. Йосиф Фаденхехт, проф. Петко Венедиков, проф. Константин Кацаров** (за които в своята статия представя кратки биографични данни), **Брайков стига до извода, че е политически изключено те да са допринесли за съставянето на ЗЗД – 1950.** За **професор Иван Апостолов**, чийто основополагащ труд *Облигационно Право, Част Първа, Общо учение за облигацията* излиза през 1947 г., като систематизира основните разрешения по действащия тогава ЗЗД от 1892 г., адв. Брайков не приема за достоверно твърдението на доц. Емил Георгиев в предговора към фототипното издание на БАН на същия труд от 1990 г., че проф. Апостолов е един от най-видните съставители на ЗЗД от 1950 г.

Доколкото според него останалата висша юридическа аристокрация от онова време – **проф. Венелин Ганев** (бивш регент, пряко пострадал от репресиите на народно-демократичната власт), **проф. Цеко Торбов** (изключително културна личност, отличен познавач на германската литература и право, тео-

⁶⁵ **Венедиков, Петко.** Система на българското вещно право. София: Печ. С. М. Стайков, 1937. VIII, 352 с.; 2. прераб. изд., печ. Книпеграф, 1939, 408 с.; 3. прераб. изд., съобр. с промен. в законодат. София: Унив. печ., 1947. VIII, 424 с.; фототип. изд. на кн. от 1947. София: 7М График, 1990, 432 с.; **Венедиков, Петко.** Система на българското наследствено право. София: Печ. Книпеграф, 1939, 424 с.; 2 изд., 1945; 3. доп. изд. София: ИК П. Венедиков, 2019, 502 с.; **Венедиков, Петко.** Ново вещно право. София: Сиби, 1995, 256 с.; 2. изд. ИК П. Венедиков, 2008. XIV, 266 с.; **Венедиков, Петко.** Коментар на Наредбата-закон за брака. София: Печ. Хр. Пехливан, 1947, 400 с., 2 изд., ИК П. Венедиков, 2022.

⁶⁶ Въпреки това обаче, на друго място в своето изследване авторът приема за основателно предположението, че при обсъжданията на проекта в Съвета по законодателство към МП са взели участие и проф. Иван Апостолов, проф. Петко Венедиков, Христо Тасев, (които той сочи в бел. под линия № 12, 13, 14), като счита, че това е по-малко вероятно за проф. Йосиф Фаденхехт – вероятно заради напредналата му възраст.

⁶⁷ **Венедиков, Петко.** Спомени. 2. доп. изд. София: ИК Петко Венедиков, 2018, с. 636.

ретик на правото от най-висок ранг), **проф. Димитър Силяновски** (невероятен познавач в еднаква мяра както на материалното, така и на процесуалното право), **Живко Сталев**, **проф. Михаил Андреев** (световно известен учен в областта на римското частно право и на историята на българското право, преподавател в Сорбоната в Париж, но и специалист по гражданско съдопроизводство), **проф. Владимир Кутиков** (открояваща се фигура в областта на международното частно право) „не е била в продуктивна близост спрямо процеса по създаване на новия закон“⁶⁸. Тях адв. В. Брайков изключва от кръга на „обичайните заподозрени за възможно „бащинство“ на ЗЗД от 1950 г. Остават още двама: **Александър Кожухаров** и **Любен Василев**.

Струва ми се, че този спор, въпреки неговото преекспониране в правната литература през последните няколко години и придавана почти митична тайнственост, до голяма степен е лишен от смисъл. Стремещт на всяка цена да бъдат короновани с честта на създатели на ЗЗД няколко професори от Факултета, като че ли води до неправилна оценка на работата по този (а и на останалите проектозаконови). **Изготвянето на един особено значим и твърде сложен законопроект, никога не може да бъде индивидуално дело на един или двама, дори брилянтни юристи**⁶⁹. И освен респектиращото звучене на титлата „бащи“ на ЗЗД от 1950 г.“, тя едва ли е коректна и не означава много. Така напр. за проф. Иван Апостолов и проф. Петко Венедиков, за които документално се установява, че не са участвали в последния етап на подготовката на законопроекта – в Законодателната комисия на Народното събрание, работила по проекта твърде интензивно при внасянето му и между двете четения, но едва две седмици в началото на есента на 1950 год., е безспорно, че са участвали в дългите и ползотворни обсъждания в Съвета по законодателството към Министерството на правосъдието, подготвил и внесъл проекта в Народното събрание (в Законодателната му комисия). Очевидно е, че този

⁶⁸ Запазвам резерви към това твърдение по отношение на проф. Ж. Сталев, за който няма спор, че е основен участник в създаването на ГПК от 1952 г. (Обн., Изв., бр. 12 от 8.02.1952 г., изм. и доп., бр. 92 от 7.11.1952 г., с многобройни изменения и допълнения, отм., бр. 59 от 20.07.2007 г., в сила от 1.03.2008 г.) и наследява недолюбвания от комунистическата номенклатура пламенен радетел на македонската национална кауза проф. Димитър Силяновски. А след участието на последния в работата върху ГПК, след ненадминатия четириромен учебник по гражданско съдопроизводство, в което е съавтор заедно с проф. Силяновски, Сталев издава в нов формат своя Кратък курс по гражданско процесуално право, претърпял вече десет издания. Що се касае до проф. Вл. Кутиков, той едва ли би могъл да бъде съпричастен в процеса по изработване на новия ЗЗД по друга основна причина, а именно, че сферата на неговите основни научни изследвания е международното частно, а не облигационното право.

⁶⁹ Само за сравнение участниците в подготвителните работи по отделните му дялове ГК на Румъния от 2009 г. – водещи румънски специалисти, не крият, че са били подпомогнати от учени от цял консорциум от френски университети, оглавен от Университета в Поатие, осигурени с помощта на държавата.

проект не може да бъде създаден в Законодателната комисия, защото нейната функция в Народното събрание видимо не е създаването на законопроекти, а обсъждането на вече изготвени и внесени такива. Разбира се, когато едно творение е успешно, негови бащи винаги се намират, за разлика от неуспешните, за които по традиция се вини майката.

За първия – за когото, освен блестящите му познания по немски и френски език му позволяват европейски поглед върху гражданското право и независимо от това, че е известен български юрист – германист, издал през 1935 г., само на 28 години, своя сполучлив превод на Германския граждански законник (с предговор от неговия учител и известен с пиетета си към национал-социалистическата идеология **проф. Л. Диков**), **за негов късмет поведението му до 1944 г. не е политически обвързано, а чисто професионално.** Това му позволява през 1946 да стане доцент, а през 1950 и професор по гражданско право в Софийски университет – един от малкото академични юристи с **непречупена кариера** през този период. За отбелязване е издадената през 1948 г. (само една година след споменатия учебник на Иван Апостолов от 1947 г.) негова монография *„Закон за задълженията и договорите – синтез на юриспруденцията“*.

Според В. Брайков тези качества, както и отпадането на всички останали възможни кандидати по политически причини, правят (тогавашният) доц. Кожухаров подходящият участник в създаването на новия ЗЗД. Авторът, израсъл в средата на най-видните фигури на българската правна наука, съвременници на процеса на раждането на ЗЗД от 1950 г., и лично изпитал на гърба си как атмосферата и порядките на комунистическия режим от онова време могат да счупят една обещаваща кариера, сочи още обстоятелства, които сериозно „уличават“ Александър Кожухаров в акуширането на ЗЗД от 1950 г. Тъкмо през тази 1950 г., след изхвърлянето на проф. Апостолов, той става на негово място професор по облигационно право, още същата година той издава своето *Гражданско право, Обща част, Физически и юридически лица*, а през следващата 1951 г. – оставащият и до днес най-известен учебник за студенти *Облигационно право, Общо учение за облигационното отношение*, претърпял редица издания. В порядките на ЮФ от онова време *„случайните съвпадения в тази област са абсолютно изключени“*, още повече и че професорът, по сведения на негови студенти, никога не е криел активното си участие в подготовката на закона. Така че „целунат по челото“: роден в подходящото време, с безупречно образование и опит, попаднал в подходяща среда и изиграл правилно падналите му се карти, с балансирано поведение и нюх, умен и при добро стечение на обстоятелствата в негова полза, явно наистина няма съмнение, че проф. Кожухаров е един от бащите на ЗЗД.

Другият „заподозрян“ като един от бащите на ЗЗД от 1950 г. според адв. Брайков, е **проф. Любен Василев**. Един от малцината университетски пре-

подаватели, бързо напуснали идеологическите си пристрастия към радикал-демократическата партия (един от създателите на който е проф. Венелин Ганев), сближил се впоследствие с известния с възхвалата на национал-социалистическите възгледи и пиетета към съвършенството на ГГЗ (поради което и пострадал след преврата на 9.09.1944 г.) проф. Любен Диков, той бързо нахлупва червената студентска шапка и дори (по свидетелство на проф. П. Венедиков) се превръща в една от причините за отстраняването от Факултета още през есента на 1949 год. на най-блестящите имена: професорите Петко Венедиков и Иван Апостолов (ненавършили по това време 45, респ. 40 години), а и не само на тях! Оттам нататък няма пречки за стремителния му професионален възход!

В неговата вяра в светлото социалистическо бъдеще, в изграждането на основите на социалистическото право, както и в професионалните му качества и отдаденост никога не е имало колебания, а и обстоятелствата доказват неговото активно участие в създаването на ЗЗД. С блестящо защитена през 1938 г. след дълга и плодотворна специализация във Франция и Виена, дисертация на тема „*Юридически изследвания върху търговското предприятие*“, като през 1941 год. (на 30 години) вече е редовен доцент и се очертава като наследник на катедра в ЮФ след проф. Венелин Ганев. Идването на новата власт през 1944 г. променя политическите му възгледи. Още през 1945 г. той вече е извънреден професор. През 1951 е избран за член-кореспондент на БАН, а през 1958 – за академик. От 1950 до смъртта си 1971 е създател и директор на Института за правни науки. За възходящата му академична кариера са от значение и безспорните му професионални качества и прословутата работоспособност. Още през 1951 проф. Василев издава своя прочут курс по *Гражданско право, Обща част*, който в следващите 5 години претърпява още две издания и до 1971 г. остават незаменим учебник по тази материя. През 1954 година издава своя учебник по специалната част на облигационното право⁷⁰ (посветена главно на онези търговски договори (комисионен и спедиционен договор, превозни договори, застраховки, ценни книги, издателски договор), които след отмяната на ТЗ⁷¹ са вкарани в Особената част на ЗЗД, както и материята на кондикциите и на гестията. Този своевременно написан

⁷⁰ **Василев**, Любен. Облигационно право, Ч. 2. Отделни видове облигационни отношения. София: Наука и изкуство, 1954, 416 с. (продължение на учебника Облигационно право. Отделни видове облигационни отношения от проф. Ал. **Кожухаров**. Включва: издателски договор, договор за поръчка, комисионен договор, спедиционен договор, превозни договори, застраховки, кредитно-разчетни отношения, записи на заповед и менителници). 2. прераб. и доп. изд., София: Наука и изкуство, 1958, 608 с. (Част II от учебника Облигационно право. Отделни видове облигационни отношения от проф. Ал. **Кожухаров** – 2. изд. 1956).

⁷¹ § 4 от Преходните правила на ЗЗД: Настоящият закон влиза в сила от 1 януари 1951 г. и отменява: 1. Закона за задълженията и договорите от 1892 г.; 2. Търговския закон от 1897 г., с изключение на чл. чл. 14–26, 68–238, 277 и 278, които остават в сила, до окончателната отмяна на ТЗ.

в лаконичен и достъпен стил учебник, заедно с двата учебника по общата и по специална част на облигационното право на проф. А. Кожухаров⁷², покриват изцяло академичния курс по облигационно право върху току-що приетия ЗЗД от 1950. И до днес те остават, по думите на същия автор, „свещени писания“ в тази област. Тези недвусмислени и неслучайни обстоятелства, както и потвърждението на дойна на българската цивилистика **проф. В. Мръчков**, подкрепят извода, че редом с проф. А. Кожухаров, проф. Л. Василев е другият университетски преподавател – автор на ЗЗД от 1950 г.

Проведените в изключително кратък период от време (от 28.09 до 11.10.1950 г.) десет! заседания на Законодателната комисия на Народното събрание, в едно много напрегнато темпо, показват изключително отговорното отношение на Комисията към законопроекта на Закона за задълженията и договорите.

Очевидно амбициозната идея на Законодателната комисия е била **със ЗЗД да осъществи кодификация не само на облигационното право, но и на общата част на гражданското право**. И този резултат се е получил. С влизането в сила на ЗЗД са отменени, **освен ЗЗД от 1892 г.**⁷³, **Търговският закон (ТЗ) от 1897 г.**⁷⁴ (който всъщност не е „отменен“ изцяло с ДВ, бр. 275 от 22 ноември 1950 г., т.е. с обнародването на ЗЗД, т.к. на първо време остават чл. 14–26 (относно търговския регистър и фирмата); първоначално остават и текстовете на чл. 68–238 (за търговските дружества), както заключителните му разпоредби (чл. 277 и 278), които са отменени по-късно (Изв. № 78/28.09.1951 г.) с чл. 1 от Указ № 490 за отменяване на ТЗ и на Закона за дружества с ограничена отговорност; чл. 5–7 от Закона против лихвоимството; Законът за предпазен конкордат⁷⁵; Законът за привилегиите и ипотеките (ЗПИ)⁷⁶ (с изключение на чл. 1–5а, както на и чл. 118 и 119 (касаещи вписванията), с чиято отмяна със Закона за собствеността (ЗС) в края на 1951 г. ЗПИ окончателно е отменен);

⁷² **Кожухаров**, Александър. Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение... Облигационно право. Ч. 1–2. София: Наука и изкуство, 1952–1953. 1. Общо учение за облигацията. 1952, 656 с. 2. изд. със загл.: Общо учение за облигационните отношения. 1954, 556 с.; 3. доп. и осн. прераб. изд., 1958, 650 с.; др. изд., нова ред. **Огнян Герджиков**. София: Софи-Р, 1993, 358 с.; ново изд. с нова ред. и допълн. **Петко Попов**, със загл.: Общо учение за облигационното отношение. София: Юриспрес и др., 2002, 726 с.; **Кожухаров**, А. Отделни видове облигационни отношения..... 2. Отделни видове облигационни отношения. 1953, 372 с. (Библиогр. с. 356–359). 2. изд., 1956. 292 с. (Библиогр. с. 427–430). 3. изд., 1965, 434 с.; нова ред. **Огнян Герджиков**. София: Софи-Р, 1996, 288 с.; ново изд. с нова ред. и допълн. **Петко Попов**. София: Юриспрес и др. 2002, 420 с.

⁷³ Обн., ДВ № 268/1892 г., с няколко по-важни изменения, посл. доп. ДВ № 182/09.08.1949 г.

⁷⁴ Обн., ДВ № 114/1897 г., посл. изм. ДВ № 92/1941 г.

⁷⁵ Обн., ДВ № 295/29.03.1932 г., посл. изм., ДВ № 223/02.09.1934 г.

⁷⁶ Обн., ДВ № 21/1899 г., посл. изм. с ДВ № 56/1935 г., вкл. § 17 от Закона за изменение на ЗПИ от 15.12.1948 г.;

чл. 10, 17, 24–28, 36–38 и 40–50 от Закона за давността⁷⁷, като останалите членове от ЗД (относно придобивната давност) остават в сила до приемането на новия ЗС, който ги отменя и урежда придобивната давност в раздел 2 (чл. 79–86) на глава VIII „Придобиване и изгубване правото на собственост“; чл. 81–88 ЗН, уреждащи безвъзмездните актове между живи (даренията), които преминават в глава III (чл. 225–227) на Особената част на ЗЗД.

Безспорно замисълът ЗЗД (видно и от мотивите към законопроекта) **е той да бъде изграден като кодификационен закон**⁷⁸ (вж. чл. 4, ал. 1, пр. 1 ЗНА), въвеждащ единство в частното право (гражданското и търговското). Това е така, защото **от една страна новият ЗЗД** отменя всички нормативни актове, действали преди влизането му в сила, които уреждат облигационни отношения, но приема в съдържанието си уредбата на най-важните обезпечения, съществуваща дотогава в отделен Закон за привилегиите и ипотеките (разглеждани преимуществено като реални), разпоредбите за погасителната давност от отменения Закон за давността (решавайки по този начин въпрос за премахването на единството на института на давността, оставяйки придобивната за новия Закон за собствеността). От друга страна ЗЗД отменя много от разпоредбите на Търговския закон (вкл. предпазния конкордат), като въвежда в тъканта на ЗЗД онези договори и сделки с ценни книги, които досега той е уреждал. „Кодификацията“ (при всичката условност на това понятие, отнесено към ЗЗД от 1950 г.) се изразява и **в още една насока** – на мястото на техническото несъвършенство на завареното законодателството, уреждащо облигационните отношения, разпръснато в няколко закона и над 1700 текста, ЗЗД ги обобщава и събира на едно място в своите (при приемането му) 436 члена, като ги систематизира, модернизира и представя по доста по-разбираем начин.

На следващо място ЗЗД кодифицира материята, провеждайки принципа за монизъм на гражданското законодателство (обединяващо разпоредби и на облигационното и на търговското право – принцип, който се налага в законодателната практика на новите европейски кодекси – ГК на Нидерландия, на провинция Квебек в Канада, Руския ГК от 1994–1995 г., ГК на Румъния от 2009 г. – кодекси, които обединяват частноправните разпоредби в единен кодекс – гражданския. Която тенденция показва категорично изоставянето на дуализма в законодателната практика). ЗЗД от 1950 г. има кодифициращ характер и в смисъл, че, за разлика напр. от **Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis от 1756 г.** и известните на съветското законодателство от миналото „Свод законов“, не представлява сборник от законови текстове, а систематич-

⁷⁷ Обн., ДВ № 23/30.01.1898 г., посл. изм., ДВ № 275/22.11.1950 г.

⁷⁸ В подобен смисъл и един от участниците при изработването на ЗЗД – проф. Александър **Кожухаров**, Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. Кн. 1. Нова редакция: Огнян Герджиков. София: Софи-Р, 1996, с. 29–30.

но подредена уредба на облигационните отношения, разпръсната до влизането му в сила в множество отделни закони. (Разбира се, очевидно е, че, както при действието на ЗЗД-отм., така и при действието на ЗЗД от 1950 г. уредбата на облигационните отношения, е съсредоточена единствено в него. Разпоредби, уреждащи облигационни отношения се намират напр. в **Семейния кодекс** – относно управлението и разпореждането с вещи СИО, разпореждането с лично имущество, разходите и задълженията на семейството, извършването на действия на разпореждане с имущества на ненавършили пълнолетие деца и забраната те да извършват дарение, отказ от права, даване на заем и обезпечаване на чужди задължения чрез залог, ипотека или поръчителство (чл. 130 СК); претенциите за определяне на по-голям дял на съпруга при прекратяване на съпружеската имуществена общност (чл. 29 СК) и правото му да получи част от личното имущество на другия съпруг при развод (чл. 30 СК), правилата относно брачния договор (чл. 37–43 СК); задълженията за законова издръжка (чл. 139–152 СК) и др. Норми, отнасящи се към обективното облигационно право съдържа и **Кодексът за търговско корабоплаване** (КТК), напр. общи правила относно прехвърляне и ипотекиране на кораби, отговорност на корабоприетателя, давност, както и норми относно отделни видове договори – договорите за морски превоз на товари, за наем на кораб за определено време, за морски превоз на пътници, за морско представителство и морско посредничество, за влачение, за морска застраховка. Облигационноправни отношения и правила за тяхното уреждане се откриват и в **Закона за собствеността** (чл. 31–32 ЗС – отношенията между съсобственици; чл. 71–74 ЗС относно отношенията между владеец и собственик), в чл. 12, ал. 2 от **Закона за наследството**, уреждащ облигационните вземания на наследниците, които приживе на наследодателя са спомогнали да се увеличи наследството и др.

ЗЗД притежава **кодифициращ** и в смисъл на **оригинален систематизираш** (без това да означава – изчерпващ), **характер**, независимо от неоснователните упреци, че авторите му били пренесли механично италианския ГК от 1942 год. в частта му относно облигационното право⁷⁹. Нееднократно в правната литература е доказвано, че *„авторите на ЗЗД са изработили един нов закон, в който са систематизирали по оригинален начин институтите на облигационното право в строго изградена архитектура“*⁸⁰. Правилата на ЗЗД са структурирани в **Обща и Особена част**.

а. Общата част на ЗЗД съдържа правила, които се отнасят до *всички* отделни облигационни отношения. При липсата и до днес на граждански кодекс, те дават уредба на общите понятия, извадени пред скоби за повечето клонове на гражданското право (едностранни правни сделки и договори – понятие, сключване, форма, недействителност, представителство, погасителна

⁷⁹ Неоснователността на това твърдение бе коментирана по-горе.

⁸⁰ Вж. вместо други, **Иванов**, Светослав. Цит. съч.

давност) и в този смисъл играят ролята на Обща част не само на облигационното, а и на цялото гражданско право в ш. см. **Материята на Общата част на ЗЗД е структурирана в седем глави.**

Създаден в унисон с класическите разрешения на континенталната правна система, **ЗЗД** може заслужено да бъде определен като един от най-сполучливите български нормативни актове. Независимо че не е озаглавен напр. Облигационен Кодекс, по подобие напр. на Швейцарския от 1912 г. (непопулярно в края на 40-те години в българското законодателство означение, а и отразяващо скромността на съставителите му), той систематизира и урежда най-важните институти на облигационното право в тяхната логическа последователност.

ЗЗД съдържа **Обща част**, която урежда най-напред източниците на облигационни отношения – договора (чл. 8–35), представителството (чл. 36–43 – безспорно институт на личното право, но с най-широко приложение в облигационното), едностранното волеизявление, годно да породии последици под формата на едностранна сделка (чл. 44), непозволеното увреждане (чл. 45–54), неоснователното обогатяване (чл. 55–59) и воденето на чужда работа без пълномощие (чл. 60–62). **В Общата част на ЗЗД** е включен и режимът на изпълнението (чл. 63–78), неизпълнението (чл. 79–94) и забавата на кредитора (чл. 95–98), правилата за прехвърлянето на вземания и задължения (чл. 99–102) и тяхното погасяване: прихващане, подновяване и опрощаване (чл. 103–109), вкл. погасителна давност (чл. 110 – чл. 120 – класически институт на Общата част на гражданското право поради приложимостта му не само към облигационното, а и към всички останали гражданскоправни клонове). В Общата част на **ЗЗД** са уредени някои особени видове задължения: солидарните (чл. 121–127), неделимите (чл. 128–129) и алтернативните задължения (чл. 130. 132). В края на Общата част **са намерили място** правилата за обезпечаване на облигационните задължения: общите правила за привилегиите (чл. 136–137), договорът за поръчителството (чл. 138–148), залогът върху вещи и вземания (чл. 156–165) и ипотеката (чл. 166–179).

б. Особената част на ЗЗД съдържа правилата за най-важните договори като продажбата (чл. 183–213), замяната (чл. 222–224), даренията (чл. 225–227, извадени от Закона за наследството 1949 г. и намерили място сред останалите облигационни договори, въпреки традицията да се уреждат заедно с другия безвъзмезден акт – завещанието), наема (чл. 228–239), заема за потребление (чл. 240–242), заема за послужване (чл. 243–249), влога (чл. 250–257), изработката (чл. 258–269), поръчката (чл. 280–292), дружеството (чл. 357–364), спогодбата (чл. 365–367).

От първоначалното му съдържание са извадени договори, типични за търговската дейност: глава IX. издателският договор, договорът за публично из-

насяне и договорът за сценарий⁸¹; глава XI. комисионният договор (чл. 293–303), глава XII. спедиционният договор (чл. 304–308); глава XIII. договорът за превоз (чл. 309–322); глава XIV. договорът за застраховка (чл. 304–308)⁸²; глава XVIII. Посветена на ценните книги: запис на заповед, менителница и чек (чл. 370–436)⁸³.

Въпросът за въздействието на действащите към 1949–1950 год. европейски кодекси върху изработването на ЗЗД, изисква детайлно разглеждане на отделните части и дори поотделно – текстовете на Закона. Поради обемния си характер това изследване не би могло да намери място в настоящата студия, която има ограничена цел да изследва четирите столба на българското законодателство, и най-вече незавидната им съдба понастоящем. Краткият срок за неговото изработване, наситеният график на заседанията на Законодателната комисия на Народното събрание, ограниченият брой специалисти, които са привлечени при изготвянето на проекта, почти успоредното подготвяне и на другите основополагащи за гражданското законодателство кодифициращи актове – ЗН, ЗЛС, ЗС, правят неминуемо използването на чужди образци от модерните за онзи период европейски граждански кодификации, както и изработване на специфични национални разрешения, изведени от натрупалата се до този момент изобилна практика по прилагането на ЗЗД от 1892 г.

Без да може да се каже, че българският законодател през 1949–1950 г. е реципирал определен чуждестранен образец, не може да се отрече нито преработката на текстове от ЗЗД – 1892 г., нито заимстването на текстове от новия (за онова време) Италианския ГК от 1942 г, от ГГЗ, от Швейцарския Закон за облигациите от 1912 г. и др. без да следва значителни части от тези актове. Неминуемо той е повлиян и от ГК на РСФСР от 1922 г., въпреки че по думите на един от участниците в изработване на проекта – проф. Петко Венедиков *„Руският граждански кодекс от времето на НЭП-а е опростено съкращение на германския кодекс с няколко съществени изменения. Все пак ние не бяхме толкова опростели, колкото русите са били още при Ленин, за да може да се преведе тяхното законодателство и да се обяви за наше, но Наум Христов*

⁸¹ Глава IX от ЗЗД, уреждащ първоначално издателския договор, договора за публично изнасяне и договора за сценарий (чл. 270 – 279 ЗЗД) е отменен с новоприетия тогава Закон за авторските и сродните му права (ДВ, бр. 56 от 1993 г.)

⁸² Глави XI – XIV от ЗЗД, уреждащи съответно комисионния договор, спедиционния договор, договора за превоз, договора за застраховка са отменени, ДВ, бр. 83 от 1996 г. и включени в новоприетата Част трета на ТЗ, откъдето впоследствие застраховките след известно лутане, са пренесени в първия Кодекс на застраховането (обн., ДВ, бр. 103 от 2005 г.) а след отмяната му през 2015 г. – в новия Кодекс за застраховането (обн., ДВ, бр. 102 от 29 Декември 2015 г.)

⁸³ Глава XVIII от ЗЗД, уреждаща записа на заповед, менителницата и чека са отменени също с приемането на новата Част трета на ТЗ (ДВ, бр. 83 от 1996 г.) и понастоящем имат уредба в глави XXX – XXXIII (чл. 455 – чл. 572) на ТЗ.

[бел. моя – Председателят на Съвета по законодателство при Министерството на правосъдието] *полагаше усилия да изпусне колкото е възможно повече от старите закони*“⁸⁴.

Така че, при цялата тежка политическа обстановка по онова време и невъзможността идеологически да се избяга поне от щедро прокламиране на „челния съветски опит в законодателството“ (колкото и опростените разрешения на Руския ГК да са неприложими към българската, все още детайлно развита законодателна техника и „буржоазна“ практика по ЗЗД от 1892 г. – присъща на развитата частна собственост и диференцирани икономически връзки, а и заради това, че то все пак следва германската правна система, докато и старият ЗЗД и новият от 1950 г. не крие принадлежността си към романското правно семейство), е било задължително поне в мотивите, изтъкнати в Народното събрание, да се посочи, че съветското законодателство е било отчетено в проекта. Всъщност, именно заради това, че то е чуждо и неприсъщо на българската цивилистична законодателна традиция, заради изостаналостта на съветската наука и законодателна техника спрямо нашата непосредствено след войната, то, въпреки задължителната му апология, не е оказало някакво съществено влияние нито при съставянето на законопроекта, нито при гласуването му в зала. Обратно – изследователите на този процес подчертават пълноценното използване на посочените западноевропейски кодекси от онова време, добре познати на членовете на Съвета по законодателство.

Освен че с блестящия си лаконизъм (нехарактерен за високо професионална работа, която трябва да се извърши за изключително кратко време), законопроектът е преодолял досадното многословие на ЗЗД-отм., а и двусмислеността на реципираното от него (и вече остаряло дори при приемането му) френско законодателство, (за щастие – чрез Италианския ГК от 1865 г.): двусмислената употреба на понятието *mandat* (и като договор, и като пълномощно, а оттам и върху „воденето на чужда работа „без пълномощие“), неиздържаната концепция за каузата, липсващата обща уредба на едностранните волеизявления и др., той продължава плодотворната традиция, започнала с реципиране на Италианския ГК от 1865, със заимстването на текстове от новото италианско гражданско законодателство от 1942 г., с възприемане на по-модерната уредба на някои институти, които германското право дава, в сравнение с романското (напр. при реалните обезпечения и др.) и дори надхвърля непрецизността на немските текстове за развалянето на двустранния договор (вместо подразумяващото се условие), на отговорността за евикция и др.

Така в твърде сложната, изключително неблагоприятна икономическа и политическа обстановка в следвоенна България, характеризираща се с чуждестранен натиск, пречупване гръбнака на класата на стопанстващите субекти: национализация на почти цялата промишленост, започнало принудително ок-

⁸⁴ Венедиков, Петко. Спомени. София: ИК „Проф. Петко Венедиков“, 2018, с. 462.

рупняване на селското стопанство под формата на коопериране и откъсване на средната произвеждаща класа от средствата за това производство, открити политически репресии и преследване на инакомислещите интелектуалци, вкл. университетски професори, създателите на ЗЗД са се справили почти брилянтно със задачата си, успявайки със завиден професионализъм и ограничен интелектуален ресурс, за изключително кратко време, в условията на агресивно настъпващ нов, отричащ буржоазните достижения строй, да изградят един закон – достоен, късен образец именно на най-добрите демократични законодателни традиции на Европа.

С право един от добрите познавачи на българското облигационно право – доц. д-р Красен Стойчев сочи, че: *„юридическата литература и съдебната практика в България винаги са изтъквали особеното място, което заема ЗЗД в националната правна система – като юридическа техника, като правна структура и нормативна логика. Разпоредбите му са издържани в най-добрите образци на гражданското законодателство. Подредбата и съдържанието на неговите правни норми са еталон за нормативен акт от сферата на гражданското право. Той формира гръбнака на българското гражданско право и въобще на правната ни система и заема основно място в законодателството, извоювал си е ролята на своеобразен център, около който гравитира нашето гражданско право“*⁸⁵. Според автора той е създаден така, че *„да служи еднакво добре и да може да бъде разбран и прилаган както за момента, когато е бил приет, така и 70 г. по-късно“*. Според друг изследовател на ЗЗД⁸⁶ *„скептиците на модернизацията [на българското облигационно право] вярват, че ЗЗД е последният бастион на класическата българска юридическа мисъл от преди Втората световна война и нейните най-високи и оригинални решения“*.

IV. Съграждането на четвъртият стожер – Закона на собствеността

С приемане на Търновската конституция⁸⁷ собствеността е обявена за неприкосновена. Държавните имоти принадлежат на Българското Княжество и с тях не могат да се ползват нито Княза, нито негови роднини, а управлението им се осъществява от министър. **Първият нормативен акт, уреждащ цялостно собствеността върху имуществата – движими и недвижими вещи с правомощията върху тях, е Законът за имуществата, собстве-**

⁸⁵ Стойчев, Красен. Законът за задълженията и договорите и ролята му в системата на българското гражданско право. – В: 70 години Закон за задълженията и договорите. Пловдив, 2022, с. 98, с. 106.

⁸⁶ Стойменов, Димитър. Модернизация на облигационното ни право, – Търговско право, 2022, № 4, с. 18.

⁸⁷ Конституция на Българското Княжество, приета от Учредителното събрание в Търново на 16 Април 1879 г., изм., 15.05.1893 г. и 11.07.1911 г., отменена с Конституция на НРБ, приета от ВНС на 4.12.1947 г., обн., ДВ, бр. 284 от 6.12.1947 г.

ността и сервитутите (ЗИСС)⁸⁸. Той е отменен с приемането на Закона за собствеността през 1951 г., заедно със Закона за привилегиите и ипотеките (ЗПИ)⁸⁹, Закона за държавните имоти (ЗДИ)⁹⁰, Наредбата-закон за етажната собственост (НрЗЕС)⁹¹, Закона за жилищното строителство и стопанисване на жилищния фонд (ЗЖССЖФ)⁹², Закона за уреждане собствеността и залога на земеделски и превозни машини от значителна стойност (ЗУСЗЗПМЗС)⁹³, Закона против спекулата с недвижими имоти (ЗСНИ)⁹⁴. С него се отменят и останалите неотменени със ЗЗД (обн. ДВ. бр. 275 от 22. ноември 1950 г.) текстове на Закона за давността (ЗД)⁹⁵: чл. 1–9, чл. 16, чл. 18–23, чл. 29–35, чл. 39 относно придобивната давност, които са пренесени в раздел 2 (чл. 79–86) на

⁸⁸ **Закон за имуществата, собствеността и сервитутите (ЗИСС)**, Обн. ДВ. бр. 29 от 07.02.1904 г., в сила от 01.09.1904 г., отменен със Закона за собствеността, Обн., Изв., бр. 92 от 16.11.1951 г.

⁸⁹ **Закон за привилегиите и ипотеките (ЗПИ)**, Обн., ДВ. бр. 21 от 26.01.1908 г., изм. и доп., бр. 283/1908 г., бр. 189/1910 г., бр. 306/1919 г., бр. 10/1922 г., бр. 94/1924 г., бр. 255/1927 г., бр. 87/1938 г., бр. 294/1948 г., бр. 182/1949 г., частично отменен, бр. 275 от 22.11.1950 г., в сила от 1.01.1951 г., отменен изцяло със ЗС, Изв., бр. 92 от 16.11.1951 г., в сила от 16.12.1951 г.

⁹⁰ **Закон за държавните имоти (ЗДИ)**, Утвърден с Указ № 1772 от 7.12.1948 г., обн., ДВ. бр. 300 от 22.12.1948 г., изм., бр. 173 от 28.08.1949 г., бр. 194 от 17.08.1950 г., в сила от 28.08.1950 г., отм. със ЗС, Изв., бр. 92 от 16.11.1951 г., в сила от 17.12.1951 г.

⁹¹ Наредба-закон за етажната собственост (НрЗЕС), Утвърдена с Указ № 437 от 05.11.1935 г. Обн. ДВ. бр. 251 от 7 ноември 1935 г., изм. ДВ. бр. 280 от 16 декември 1941 г., отм. с § 1, т. 4 от Закона за собствеността – Изв., бр. 92 от 16 ноември 1951 г.

⁹² **Закон за жилищното строителство и стопанисване на жилищния фонд (ЗЖССЖФ)**, Обн., ДВ. бр. 64 от 21.03.1949 г., доп., бр. 227 от 1.10.1949 г., бр. 52 от 3.03.1950 г., отм., Изв., бр. 92 от 16.11.1951 г., в сила от 16.12.1951 г.

⁹³ **Закон за уреждане собствеността и залога на земеделски и превозни машини от значителна стойност (ЗУСЗЗПМЗС)**, Утвърден с Указ № 592 от 30 декември 1930 г., Обн. ДВ. бр. 225 от 9 януари 1931 г., отм. със ЗС, Изв., бр. 92 от 1951 г.

⁹⁴ **Закон против спекулата с недвижими имоти (ЗСНИ)**, Обн. ДВ. бр. 32 от 13 февруари 1942 г., изм. ДВ. бр. 75 от 10 април 1942 г., изм. ДВ. бр. 164 от 28 юли 1942 г., изм. ДВ. бр. 179 от 14 август 1942 г., изм. ДВ. бр. 220 от 1 октомври 1942 г., изм. ДВ. бр. 244 от 30 октомври 1942 г., изм. ДВ. бр. 296 от 30 декември 1942 г., изм. ДВ. бр. 9 от 14 януари 1943 г., изм. ДВ. бр. 79 от 9 април 1943 г., изм. ДВ. бр. 289 от 21 декември 1943 г., изм. ДВ. бр. 227 от 16 октомври 1944 г., изм. ДВ. бр. 41 от 20 февруари 1945 г., отм. ДВ. бр. 92 от 16 ноември 1951 г., отменен с § 1, т. 8 от преходните правила на Закона за собствеността – Изв., бр. 92 от 16 ноември 1951 г., в сила един месец след обнародването му.

⁹⁵ **Закон за давността (ЗД)**, Утвърден с Указ от 18 декември 1897 г., Обн. ДВ. бр. 23 от 30 януари 1898 г., изм. ДВ. бр. 4 от 8 януари 1899 г., доп. ДВ. бр. 7 от 10 януари 1908 г., изм. ДВ. бр. 275 от 22 ноември 1950 г., отм. ДВ. бр. 92 от 16 ноември 1951 г., отм. с § 1, т. 7 от преходните правила на Закона за собствеността – Изв., бр. 92 от 16 ноември 1951 г., в сила от 17.12.1951 г.

глава VIII от Закона за собствеността, както и чл. 974 от Закона за гражданското съдопроизводство (ЗГС)⁹⁶.

Към момента на приемането му, ЗС има следната структура по глави:

I. Държавна собственост (общонароден имот)

II. Лична и частна собственост

III. Съсобственост

IV. Етажна собственост

V. Ограничения на собствеността

VI. Вещни права върху чужда вещ

VII. Владение

VIII. Придобиване и изгубване правото на собственост

IX. Защита на правото на собственост

X. Общи разпоредби

XI. Вписвания

Преходни правила

Този достолепен стълб на българското гражданско законодателство – претърпял 36 изменения от приемането му (поне досега)⁹⁷, нямаше обаче къс-

⁹⁶ Закон за гражданското съдопроизводство (ЗГС), Утвърденъ съ указъ № 37 отъ 23 януарий 1930 г. и обнародванъ въ притурка къмъ „Държавенъ вестникъ“, брой 246 отъ 1 февруарий 1930 г. Поправка. – Д. в-къ. брой 274 отъ 7 мартъ 1930 година. Изменения, отменения и допълнения, обнародвани въ „Държавенъ вестникъ“: брой 76 отъ 7 юлий 1932 г. 1); брой 103 отъ 7 августъ 1934 г. 2); притурка брой 182 отъ 12 ноемврий 1934 г. (поправки въ брой 188 отъ 19 ноемврий 1934 год. и брой 202 отъ 5 декемврий 1934 г.); брой 174 отъ 6 августъ 1935 г. 3) брой 194 отъ 30 августъ 1935 г.; брой 135 отъ 26 юний 1937 г., брой 229 отъ 16 октомврий 1937 г. 4) брой 277 отъ 14 декемврий 1937 г., брой 156 отъ 20 юлий 1938 г., брой 292 отъ 30 декемврий 1941 г. и брой 72 отъ 2 априль 1942 година). чийто отмененъ съ ЗС чл. 974 касаещ формата на доброволната делба на движими имоти със стойност по-голяма от 10.000 лева, както и на недвижими имоти, респ. – изискването за предварително разрешение от съда, когато в делбата участват недееспособни или отсъстващи, е пренесена в чл. 35 ЗС.

⁹⁷ Обн. ДВ. бр. 92 от 16 Ноември 1951 г., влязъл в сила на 17.12.1951 г., изм. ДВ. бр. 12 от 11 февруари 1958 г., изм. ДВ. бр. 90 от 8 ноември 1960 г., изм. ДВ. бр. 99 от 20 декември 1963 г., изм. ДВ. бр. 26 от 30 март 1973 г., изм. ДВ. бр. 27 от 3 Април 1973 г., изм. ДВ. бр. 54 от 12 юли 1974 г., изм. ДВ. бр. 87 от 8 Ноември 1974 г., изм. ДВ. бр. 55 от 14 юли 1978 г., изм. ДВ. бр. 36 от 8 Май 1979 г., изм. ДВ. бр. 19 от 8 март 1985 г., изм. ДВ. бр. 14 от 19 февруари 1988 г., изм. ДВ. бр. 91 от 2 декември 1988 г., изм. ДВ. бр. 38 от 19 май 1989 г., изм. ДВ. бр. 31 от 17 април 1990 г., изм. ДВ. бр. 77 от 17 септември 1991 г., изм. ДВ. бр. 33 от 19 април 1996г., изм. ДВ. бр. 100 от 31 октомври 1997 г., изм. ДВ. бр. 90 от 15 октомври 1999 г., изм. ДВ. бр. 34 от 25 април 2000 г., изм. ДВ. бр. 59 от 21 юли 2000 г., изм. ДВ. бр. 32 от 12 април 2005 г., изм. ДВ. бр. 46 от 6 юни 2006 г., изм. ДВ. бр. 105 от 22 декември 2006 г., изм. ДВ. бр. 24 от 20 март 2007 г., изм. ДВ. бр. 59 от 20 юли 2007 г., изм. ДВ. бр. 113 от 28 декември 2007 г., изм. ДВ. бр. 54 от 13 юни 2008 г., изм. ДВ. бр. 109 от 23 декември 2008 г., изм. ДВ. бр. 6 от 23 януари 2009 г., изм. ДВ. бр.100 от 21 декември

мета на другите двама негови събратя – ЗН и ЗЗД. **Първото нещо**, към което посяга законодателят при смяната на една общественно-икономическа формация с друга, е безспорно системата на собствеността и на вещните права.

Докато алыш-веришът (т.е. договорът за продажба) и обслужващите го застраховки, спедиции, превози, влогът в публичен склад, платежните ценни книжа и кредита, също като мъртвите – обект на наследственото право, които вече не бързат за никъде, остават почти неизменни, то вещните права, собствеността върху средствата за производство (както ги наричаше марксистко-ленинската политикономия), поддържат гръбнака на икономиката. А вещните закони (особено техният фундамент – ЗС) са призвани да дадат уредба на присъщата за дадена общественно-икономическа формация структура на вещните права, да „закрепят“ конструкцията на собствеността, да прогласят основните типове и форми вещни права. Затова те неизбежно са обречени да понасят ударите на новите промени, възникващи в недрата на социалния и икономически живот, в стремежа им да узаконят новите форми на присвояване на общественото богатство – от нововъзхождащата прослойка, разбира се.

Поради това, днес цялото тяло на ЗС е набраздено от белезите на настъпилите през тези почти 75 години социални промени, като на стар ветеран от войните. Но за разлика от остарелите римски легионери, които, след края на службата им, Републиката или императорът са възнаграждавали богато със земи и почести, за разлика от ветераните, на които Луи XIV е съградил „Дома на Инвалидите“ (където под златния купол, редом с тях почива и самият император Наполеон), нашият ЗС продължава вярно да служи. Той носи бойно дежурство въпреки вече остарялото си въоръжение, обграден от няколко сателитни закона, уреждащи изключително сложните въпроси на собствеността при отделните им форми – държавна, общинска, публична, частна, кооперативна, корпоративна – на различните видове търговски дружества, на чужденци върху земя в България и т.н.

Особената важимост на вещите и правата върху тях обаче налагат във вещното право принципа *numerus clausus*, според който видовете субективни права (съответно правомощията от тяхното съдържание) и способите за възникване, изменение, прекратяване, прехвърляне на тези права, са изчерпателно посочени в закона. И макар „законът“ да не е единствено този за собствеността, появата на нови видове права (напр. общинската собственост след 1990 г., 1991 г., корпоративната), изчезването на някои от тях (напр. правото на стопанисване и управление – типична дублираща сянка на социалистическата държавна собственост, или правото на кооперативно земеползване), изисква

2010 г., **изм.** ДВ. бр.57 от 26 юли 2011 г., **изм.** ДВ. бр. 105 от 29 декември 2011 г., **изм. и доп.** ДВ. бр. 107 от 24 декември 2014 г., **изм.** ДВ. бр. 7 от 19 януари 2018 г., **доп.** ДВ. бр. 18 от 28 февруари 2020 г., **изм.** ДВ. бр. 18 от 4 март 2022 г.

или тяхното изрично уреждане в закона, или заличаването им от неговите текстове.

И все пак – конструкцията на ЗС, дори оголена от отменените ѝ текстове, е оцеляла, макар вече да прилича на военен полигон, разоран от избухнали снаряди, целият издълбан в ями. Неговата конструкция обаче е проектирана за една конкретна, вече отдавна отминала и в икономическо, политическо и в правно отношение епоха и днес тя вече е малка, недостатъчна и неудобна. И силно се съмнявам, че с пристрояване и надстрояване тя ще може вече да понесе тежестта на новите отношения. Кръпките, които са правени, доста яко личат върху снагата на този стожер, който отчайващо се нуждае от нова конструкция, която да го смени. Нуждае се от нов, по-жизнен наследник.

Само няколко примера са достатъчни за да илюстрират красноречиво **неадекватността понастоящем** на голяма част от текстовете на ЗС, състоянието на **практическа безпомощност**, до която те са доведени **от множеството, несистематизирани изменения, оставящи впечатлението за хаотично и на парче нанасяне**. А от друга страна, огромната по обем актуална и противоречиво решавана в практиката материя, остава **необхваната в структурата на закона**.

Чл. 5 ЗС още в първоначалната си редакция от 1951 г. (отменена през 1990 г.) говори за изключителната държавна собственост, макар и **в един по-различен смисъл, от този, в който я предвижда КРБ от 1991 г.**, включвайки в нея *изворите на естествена сила, железопътните и въздушните съобщения, банките, пощите, телеграфът, телефонът и радиоразпръскването*⁹⁸. А понастоящем, доколкото в ЗС се съдържа текст, който да споменава изключителната държавна собственост по чл. 18, ал. 1 ЗС и публичната държавна собственост, той е скрит на най-невероятното място – в чл. 28 в раздел **II. Частна собственост** (в чието заглавие пък е направена само козметична промяна на любимото на социалистическия законодател разграничение между **лична и частна собственост**, като заглавието не е променяно досега от ДВ, бр. 31 от 1990 г.). Според ал. 1 на чл. 28: собственост на физически и юридически лица могат да бъдат всички вещи с изключение на тези, които съгласно Конституцията на Република България са изключителна държавна собственост или по силата на закона са публична държавна или общинска собственост.

Липсва каквото и да било изброяване на обектите на публична собственост, което е оставено на Закона за държавната, респ. на Закона за общинската собственост. А динамиката на законодателството показва, че тази материя с

⁹⁸ Съгласно чл. 18, ал. 1 от Конституцията, изключителна държавна собственост са подземните богатства, крайбрежната плажна ивица, републиканските пътища, както и водите, горите и парковете с национално значение, природните и археологическите резервати, определени със закон.

много малки изключения, не търпи промяна, поради което мястото ѝ е именно в ЗС.

Конституционният съд в редица свои решения отдавна е изяснил, че **изключителна** може да бъде единствено собствеността върху вещи, чиито няколко категории изчерпателно, макар общо, са посочени в чл. 18, ал. 1 КРБ, че тя може да принадлежи единствено на държавата (а не и на общините) и че тези категории вещи – *подземните богатства, крайбрежната плажна ивица, републиканските пътища, водите, горите и парковете с национално значение, природните и археологическите резервати, чиито обекти са определени със закон*, се придобиват *ex lege*.

Освен че е разположено на неудачно място, изменението в чл. 28, ал. 1 ЗС⁹⁹ се появява и твърде късно – едва през 1996 г. Неудачно е и мястото на неговата ал. 2, в която при частната собственост въвежда тепърва понятието за **държавен монопол**, без да възпроизвежда дори чл. 18, ал. 4 от Конституцията. Не се сочат поне **вещите**, върху които може да се установява държавен монопол по чл. 18, ал. 4 КРБ: *националните пощенски и далекосъобщителни мрежи, оръжие, взривни и биологично силно действащи вещества*, които са запазени от конституционния текст (заедно с посочените там **дейности**), за случай, че държавата реши да ги „активира“ със закон, предвиждащ държавен монопол, (каквото понастоящем тя на практика не упражнява).

Тези несъответствия стоят като случайни кръпки върху снагата на този достолепен колос и като че ли показват невъзможността той да бъде поправен чрез поредния текущ ремонт.

Така разпоредбата на чл. 6 ЗС, която в първоначалната ѝ редакция от 1951 год., гласи, че безстопанствените вещи принадлежат на държавата, през 1996 г. е заместена със съвсем нов по съдържание текст, който въвежда разграничението от чл. 17, ал. 4 на Конституцията от 1991 г. на собствеността на държавна и общинска и констатира на законово ниво, едва година по-рано от приемането на ЗДС и на ЗОС (и цели 5 г. след приемане на Конституцията), разпадането на монопола на държавната (наричана в Конституцията от 1971 г. „общонародна“) собственост и отделянето на общинската от нея. Която едни от най-известните цивилисти (чието име няма да спомена от уважение към паметта им) до РКС № 19/1993¹⁰⁰ смятаха, че може да бъде единствено публична! В същия текст на чл. 6 ЗС бе възпроизведено и другото деление, което Конституцията (чл. 17, ал. 2 КРБ) възприема – на частна и публична. Без обаче да сочи поне разграничителните критерии между държавна и общинска, които по обективен признак въвеждат (с минимални изменения още от влизането им в сила на 1.06.1996 г.) чл. 2, ал. 2 и ал. 3 ЗДС и чл. 3, ал. 2 и ал. 3

⁹⁹ Чл. 28, ал. 1 ЗС, Изм. – ДВ, бр. 31 от 1990 г., бр. 33 от 1996 г.

¹⁰⁰ Решение № 19 от 21.12.1993 г. на КС по конст. д. № 11/1993 г., Обн. ДВ, бр. 4 от 4. януари 1994 г.

ЗОС, нито възприетите още с посоченото РКС № 19/1993 г. три критерия за разграничаване на собствеността на публична и частна, нито изключителната собственост в чл. 18, ал. 1 КРБ.

Състоянието на тези текстове в ЗС, това че от друга страна ЗС не прави и връзката между частна и публична – от една страна, и държавна/общинска и тази на ЮЛ и ФЛ – от друга, показва, че те са отдавна остарели, подминати от времето.

През отменените чл. 8–12 зее една от най-големите празноти в Закона, която също не би могло да се поправи чрез поредната кръпка. Днес ЗС не съдържа нито дума за собствеността на любимите на социалистическия законодател стопански субекти – държавните предприятия, които упражняваха от свое име и за своя сметка, но и за сметка на държавата нейната собственост върху средствата за производство. Нито за техните юридически наследници – преобразуваните в ЕТД с държавно или общинско участие. От друга страна днес в ЗС не съществуват текстовете, посветени на кооперативната собственост – чл. 13–14, 22–26 са се изпарили яко дим!

По-страшното е, че Законът не съдържа никаква уредба за собствеността на търговците – еднолични, на петте вида търговски дружества според ТЗ, на държавните и общински предприятия – търговци-публични предприятия (ЕООД и ЕАД), за последиците от членуването им в други търговски дружества или обединения на търговски дружества по чл. 61 ТЗ, нито за същинските държавни предприятия, които не са търговски дружества, а собствеността им остава както при социализма – държавна. Единствено чл. 2, ал. 4 ЗДС, респ. чл. 2, ал. 2 ЗОС предвиждат, че (чл. 2, ал. 4) не са държавна (респ. чл. 2, ал. 2 ЗОС) – не са общинска собственост имотите и вещите на търговските дружества и на юридическите лица с нестопанска цел, дори ако държавата, респ. общината е била единствен собственик на прехвърленото в тях имущество. Днес тази част на ЗС, която навремето е кипяла от проблеми, отдавна прилича на запуснато гробище и само тук-там може да се види някой прогнил килнат кръст (под формата на бележката – „**текстът отменен**“). Тези зейнали гробове също не могат да се отстранят посредством изменение на вещния закон.

Особено драматични са измененията в чл. 29 ЗС, който при създаването си през 1951 г. е споменавал в два реда особената закрила на личната собственост и защитата на частната собственост, с препратка те да се уреждат от отделни закони и от постановленията на държавния народостопански план. И не е подозирал какво активно приложение ще добие съвсем новото съдържание на текста. Още с изменението си¹⁰¹ от 1990 г., което запазва само номерацията му, текстът – в унисон с все още неотишлия си социализъм, допуска чуждите граждани с местожителство в чужбина да могат да придобиват недвижим имот в страната само с разрешение на министъра на финансите, освен когато

¹⁰¹ Чл. 29 ЗС, изм., ДВ, бр. 31 от 1990 г.

недвижимият имот се придобива по наследство по закон. Тотална дискриминация на разни бегълци, невъзвръщеници и тям подобни врагове на Народната република. Всъщност, нищо кой знае колко различно от уредбата в други държави, бранещи собствената си Patria по онова време! Като напр. че чужда държава не може да придобива недвижими имоти в страната по наследство, а чуждите граждани и чуждестранните юридически лица не могат да придобиват собственост върху най-ценните недвижими имоти – селскостопанските земи – днес систематично придобивани във все по-големи размери от една тясна земевладелческа прослойка, като в колониална държава!

Шест години по-късно, с поредното изменение на текста от 1996 г.¹⁰² облатаците се съгъстиха, като чужденци и чуждестранни юридически лица изгубиха въобще възможността да придобиват право на собственост върху земя в страната (а не просто – върху селскостопанска), освен чрез наследяване по закон, а тези които са придобили земя чрез наследяване по закон, следва да прехвърлят собствеността си в 3-годишен срок от откриване на наследството (независимо дали са узнали за него).

Самата Конституция от 1991 установяваше по-либерален режим от чл. 29 ЗС, т. к. не предвиждаше срок за такова прехвърляне. Слава Богу, че това беше *lex imperfecta*, без предвидена санкция за неспазването му. Конституцията изглеждаше по-либерална и заради допуснатото в нейния чл. 22, ал. 2 при определени със закон условия чужденците и чуждестранните ЮЛ да могат да придобиват право на ползване, право на строеж и др. вещни права.

Настъпи обаче дългоочакваният Ден – приемането на България в ЕС и от 1.01.2007 г. чл. 22 КРБ, а с него **много по-детайлно чл. 29 ЗС**¹⁰³ предвиди в своята ал. 1, че чужденци и чуждестранни юридически лица да могат да придобиват право на собственост върху земя при условията на международен договор, ратифициран по реда на чл. 22, ал. 2 от Конституцията на Република България (т.е. приет с мнозинство от 2/3 от всички народни представители), съответно обнародван и влязъл в сила, а за чужденците – и при наследяване по закон. Извън този общ режим за всички чужденци, чл. 29, ал. 2 предвиди правото на граждани на държавите членки на Европейския съюз, (и на държавите – страни по Споразумението за Европейското икономическо пространство), както и на ЮЛ от тези държави, облекчени условия за придобиване на право на собственост върху земя при спазване на изискванията, установени със закон, в съответствие с условията на Договора за присъединяване на Република България към Европейския съюз. За всички останали чужденци и чуждестранни юридически лица се предвиди възможността да придобиват право на собственост върху сгради и ограничени вещни права върху недвижим имот

¹⁰² Чл. 29 ЗС, изм., ДВ, бр. 33 от 1996 г.

¹⁰³ Чл. 29 ЗС, доп. – ДВ, бр. 26 от 1973 г., изм., бр. 31 от 1990 г., бр. 33 от 1996 г., бр. 59 от 2000 г., бр. 24 от 2007 г.

в страната, освен ако със закон е установено друго. Като се запази забраната чужда държава да придобива право на собственост върху недвижим имот в страната по наследство.

Другата изключително важна материя на съсобствеността практически не е променяна съществено от създаването на ЗС, въпреки няколко ТР на ВКС. Силен удар върху предполагаемия кодифициращ характер на закона нанася неспоменаването въобще на съпругеската имуществена общност, респ. – на новите два режима на съпругеско притежание – разделност и брачен договор, предвидени, заедно със съпругеската общност в СК от 2009 г.

Другият голям недостатък, който като че ли окончателно лишава ЗС от кодифициращ характер, е пълната липса на уредба за една изключително динамично развиваща се категория вещни права – сервитутите, остарелият режим на ограничените вещни права. Само за пример – несъответстващото на съдържанието на раздел II от глава VI – Вещни права върху чужда вещ, наречен **собственост върху постройка**, което е друг тип вещно право, различно от правото на строеж, въз основа на което е изградена и придобита в собственост въпросната постройка, недостатъчната уредба на различни видове права на ползване, напр. тайм – шеринг и др. Освен че глава 2 от раздел VI. **Вещни права върху чужда вещ, е озаглавена – 2. Собственост върху постройка**, с този термин продължават да боравят чл. 63, 64, 65, 66, ал. 1 ЗС, докато с измененията в ал. 2 и ал. 3 на чл. 66 се появява терминът **право на строеж**, респ. – в новата му ал. 4 – **право на надстрояване и право на пристрояване**¹⁰⁴. Срв. **чл. 67, ал. 1 ЗС** (текст, който като смисъл не се променя от 1951 г.), говори за **правото да се построи сграда върху чужда земя** (чл. 63, ал. 1), което **се погасява в полза на собственика на земята по давност**, ако не се упражни в продължение на 5 години. Тази терминологична пъстрота, обозначаваща различни явления, показва острата нужда от промени и в материята на суперфицията.

С влизане в сила на ЗДС правото на строеж върху частна държавна собственост се учредява безсрочно или за определен срок със заповед на областния управител – чл. 58, ал. 1. А правото на строеж върху имот – частна общинска собственост, се учредява след решение на общинския съвет от кмета на общината чрез публичен търг или публично оповестен конкурс и съобразно предвижданията на влязъл в сила подробен устройствен план – чл. 37, ал. 1 ЗОС. Право на строеж може да се учредява и безвъзмездно, а когато то е учредено за определен срок, след изтичането на срока, държавата, респ. общината придобива безвъзмездно собствеността на построенния обект (чл. 58, ал. 5 ЗДС, чл. 37, ал. 3 ЗОС).

Както и в материята на способите за придобиване на вещни права, въпреки невъзможността да се предвиди техният каталог, предвид принципа *numerus*

¹⁰⁴ Чл. 66, ал. 3 и ал. 4 – нова, изм. и доп. ДВ, бр. 33 от 1996 г.

clausus, би следвало поне да се уредят по-съвременни, решително навлезли в търговията придобивни способности: реституция, конфискация – гражданска и наказателна, защо не и – национализация, вещният апорт и правата, които придобива дружеството, когато в него се внася ползването на имоти – публична държавна или общинска собственост, концесиите. Би следвало да се мисли в посока дори да бъдат отразени по подходящ начин във вещния закон реалните обезпечения залог и ипотека, които доста автори отдавна считат за вещни права, правото на задържане и т.н. вместо отдавна изгубилите актуалност и изпаднали в *desuetudo* намиране на съкровище, намиране на изгубени вещи, преработване и т.н.

Друга съпоставка, която може да се направи, е между разпоредбите за отчуждаването в ЗС, ЗДС и ЗОС

Съгласно конституционната разпоредба чл. 17, ал. 5 принудително отчуждаване на собственост за държавни и общински нужди може да става само въз основа на закон при условие, че тези нужди не могат да бъдат задоволени по друг начин и след предварително и равностойно обезщетение. В ЗС съответната глава VII е озаглавена – „Отчуждаване на имоти за държавна и **обществена нужда**“ – (като ЗС продължава да говори за обществени, не за общински нужди).

От приемането на чл. 101 ЗС през 1951, преминавайки през множество промени (ДВ бр. 12 от 1958 г., ДВ, бр. 91 от 1988 г., ДВ, бр. 38 от 1989 г. бр. 31 от 1990 г, та чак до 1996 г.) отчуждаването се е извършвало за особено важните нужди на **държавата**. Едва с влизането в сила на Закона за общинската собственост¹⁰⁵ е предвидено отчуждаване за такива нужди на общините. Сега действащата редакция на чл. 101 ЗС¹⁰⁶ гласи: *За особено важни нужди на държавата и общините, за които няма възможност да се задоволят по друг начин, могат да се отчуждават имоти при условия и по ред, установени със закон, след предварително и равностойно обезщетение.*

Замислен като кодифициращ за българското социалистическо вещно право акт¹⁰⁷, с годините ЗС изгуби този си характер, превърна се по-скоро в нещо като символичен кораб-майка, по чиито портове се захващат различни модули. Бланкет, който само маркира най-главните субективни права и техните форми, като оставя детайлната им уредба на специфични закони и отделни вещноправни разпоредби. С тях той формира едно законодателно цяло, оставайки техен основен стожер. Не мисля обаче, че може да му се признае, за

¹⁰⁵ Закон за общинската собственост, обн. ДВ бр. 33 от 1996 г., с многобройни изменения.

¹⁰⁶ Чл. 101 ЗС, Доп. – Изв., бр. 12 от 1958 г., изм., ДВ, бр. 91 от 1988 г., бр. 38 от 1989 г., бр. 31 от 1990 г., бр. 33 от 1996 г.

¹⁰⁷ Разбира се – частична кодификация – най-малкото заради споменаването в него на сервитутите от отменения, доста по-внушителен ЗИСС, Обн., ДВ, бр. 29 от 7.02.1904 г., в сила от 1.09.1904 г., отм., Изв., бр. 92 от 16.11.1951 г., в сила от 16.12.1951 г.

разлика от случая със ЗЗД, кодифициращ характер по отношение на цялото вещно право.

Един вещен кодекс би следвало да урежда (макар и не подробно, но поне да посочва) всички или повечето субективни права и способите за придобиването им. Докато действащият ЗС не съдържа уредба нито на всички видове вещни права, напр. на сервитутните права, (не просто класическите – на преминаване, а и новите видове: линейни, точкови преминаващи през частна и през публична собственост), нито на голяма част от „новите“ (а всъщност – съществуващи отпреди повече от 30 г. способи за придобиване на вещни права – реституция, придобиване на нереституирани земи, апорт – вкл. на държавна или общинска частна собственост, правата, които придобиват юридическите лица, на които е предоставена публична собственост). За него е чужда смесената частно-държавна собственост, кадастърът и имотният регистър – онова мистериозно чудо, което е като добрата съпруга, за която всички говорят, но никой никога не е виждал.

И още една причина за **належащото приемане на нов вещен закон**, въвн от това, че обществено-икономическата формация отдавна не е тази на социализма. Създателите на ЗС особено внимателно, в един преходен период, когато идеологическата повеля е била да се изоставят класическите вещноправни фигури на буржоазното право, и при неяснота какво тепърва ни очаква, не са били особено разточителни в изказа си. И с това са дали възможност на последващите законотворци – вдъхновени новатори, да покриват с различни пластове мазилка относително здравите устои на сградата на този закон. Тази мазилка после е била изстъргана, за да бъде намазана новата, която също ще опада. **Но конструкцията на закона поне е останала.**

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Не считам, че е вярно често повтаряното оправдание, че Граждански кодекс се приема от една държава в период на икономически и политически възход, като знаме на една нова, утвърждаваща се класа и като израз на нарасналите ѝ амбиции, давайки за пример Наполеонова Франция от 1804 г. или имперска Германия от 1900 г. Нима Русия през 1994–1995 г., когато приемаше своя ГК беше в период на възход – разбита от Горбачов, разграбена, излъгана и доведена до зависимост при Елцин, нима Румъния преди 15 г. – най-бедната държава в ЕС, беше в период на възход? Или разпокъсаната и унижена от войната през 1999 г. Сърбия имаше имперско самочувствие? Или през 2012 и 2013 г. отскоро приетите тогава Чехия и Унгария – наскоро напуснали съдбата на съветски сателити? Да не говорим за състоянието на Република Северна Македония, активно ангажирана да гони реалната история от призрачната си идентичност?

Нито пък вярвам и в другия аргумент – че в България няма годни правници да сътворят ГК, или поне няколко модерни граждански закона? Сигурно е вярно е, че нашето поколение, и тези които идват след нас, едва ли някога ще достигнем блясъка и брилянтния изказ на нашите предшественици – цяла плеяда светли умове. Но съм убеден, че и днес правната мисъл на България има силите да създаде такъв. Как можеше да се приемат поне 5–6 нелющи кодекса – Семейният, Административно-процесуалният, Гражданския процесуален, Наказателно-процесуалният, Осигурителният и Данъчно-процесуалният?

Истината за мен е, както казах, че за тези, от които зависи реформата, поставянето на актуални въпроси на правото на публично обсъждане, активното търсене мнението на специалисти правници, финансирането на такива проекти от страна на държавата, създаването след почти 75 год. на ново гражданскоправно законодателство, това далеч не е приоритет. Политическата класа, законотворците, не се интересуват особено от това! За сметка на това са готови да се поддадат на натиска на НПО-та, добре обезпечени отвън, и напук на убедителните анализи на корифеите на личното и семейното право, се опитват от почти десетилетие да направят България първата държава в света, в която пълното запрещение да бъде премахнато и заменено с някакви странни „мерки за подкрепа“, които изключват въобще идеята, че някои лица може да бъдат с толкова необратимо засегнати когнитивни и поведенчески способности, че наистина да са недееспособни.

Както хората, така и законите имат своите рождени дати, а годишнините винаги са естествен повод за анализ на това, което вече е минало и за идеи за това, което предстои. **Целта ми бе да покажа как всеки от тези закони е понесъл ударите на времето, как, изменян през годините, е служил на хората и на правосъдието.** И дали през погледа ни, почти 75 години по-късно, те се нуждаят от промяна – било чрез приемане на изцяло нови, било чрез усъвършенстване и доразвитие на действащите закони, или от мобилизиране на обществената енергия за създаването на Граждански кодекс, по подобие на почти всички европейски, вкл. съседни балкански държави понастоящем.

Но за да не бъдем съвсем черногледни, може да се каже, че и това negliжиране от страна на политическата класа си има своята добра страна. Кошмарно е човек дори да си представи тези незаинтересувани хора, някои от които – нелющи правници, но неразбиращи от дългата ни и криволичеща законодателна традиция, да бяха започнали ремонт на тези **четири достолепни стожера на гражданското право!** Досега конструкцията им, горда останка от едно минало, което, колкото и черно да ни се представя, е било населявано от правни колоси, щеше вече да е рухнала. Заради което съм склонен днес да кажа: „Хвала Вам, законотворци, че поне с това не се захванахте!“ И че десетилетия поне стриктно спазвахте повелята: „Стойте далеч от гражданското право!“

Защото опитът през последните 25 години беше трагичен. Във вече девет поредни Народни събрания (след XL-то, когато за последен път съществуваше Консултативен съвет по законодателството)¹⁰⁸ народните избраници не считат, че е нужен такъв помощен орган било към Председателя на НС, било към Законодателната комисия¹⁰⁹. Не изпитват необходимост от сериозна колективна експертиза в законотворчеството, най-малко в областта на гражданското право, въпреки неколкостепенните предложения такъв екип да се постави на разположение на народното представителство. Министерството на правосъдието поне формира няколко работни групи в областта на законодателството, но в тях влизат предимно хора, споделящи политическите пристрастия на поредния кратковременен министър, докато народното представителство дори и това не прави. **Властта няма нужда от авторитети, тя сама си създава авторитетите!** И затова гражданското ни законодателство е на този хал – вероятно сме единствената държава в света която вече 145 г. няма граждански кодекс, а вещният ѝ закон е вече в окаяно състояние, престарял, грохнал и покрит с кръпки!

ЛИТЕРАТУРА

Брайков, Валентин. Австрийският граждански кодекс на 200 години – една приказка за събуждане. – *Адвокатски преглед*, 2011, № 9.

Също и в: *Тревога и надежда*. София: Сиби, 2022.

Брайков, Валентин. Договорът за продажба – спътник на цивилизацията. София: Сиби, 2014.

Брайков, Валентин. ЗЗД на 70 години – личен спомен за един закон-мъченик. – В: *Тревога и надежда*. София: Сиби, 2022.

Също и в: *Адвокатски преглед*, 2021, № 1; както и достъпно на: <https://www.vas.bg/p/a/d/adv1-2021-1-10541.pdf>, както и на: https://bgalternative.eu/zzd-70/?fbclid=IwAR2ZHvVnRJnVpmZQ6MqXrU3H7uBveA93Hlwoif_T2OnhzwpnUen1z67VkIM

Василев, Любен. Облигационно право. Ч. 2. Отделни видове облигационни отношения. София: Наука и изкуство, 1954, 416 с.

2. прераб. и доп. изд., София: Наука и изкуство, 1958, 608 с.

Венедиков, Петко. Коментар на Наредбата-закон за брака. София: Печ. Хр. Пехливан, 1947, 400 с.

2 изд., ИК П. Венедиков, 2022.

Венедиков, Петко. Ново вещно право. София: Сиби, 1995, 256 с.

2. изд. ИК П. Венедиков, 2008. XIV, 266 с.

¹⁰⁸ По време на мандата си 48-ото Народно събрание е приело 53 закона, 90 решения и две декларации. Това сочи справка за периода от 19 октомври 2022 г. до 2 февруари 2023 г., подготвена от тогавашната Дирекция „Пленарни заседания, парламентарен контрол и финални текстове“ на Народното събрание и парламентарния пресцентър.

¹⁰⁹ Наречена според Правилника на XLIX-то Народно събрание Комисия по правни въпроси.

- Венедиков, Петко.** Система на българското вещно право. София: Печ. С. М. Стайков, 1937. VIII, 352 с.
2. прераб. изд., печ. Книпеграф. 1939, 408 с.; 3. прераб. изд., съобр. с промените в законодат. София: Унив. печ., 1947. VIII, 424 с.; фототип. изд. на кн. от 1947. София: 7М График, 1990, 432 с.
- Венедиков, Петко.** Система на българското наследствено право. София: Печ. Книпеграф, 1939, 424 с.
- 2 изд., 1945; 3. доп. изд. София: ИК П. Венедиков, 2019, 502 с.
- Венедиков, Петко.** Спомени. София: ИК „Проф. Петко Венедиков“, 2018.
2. доп. изд. София: ИК Петко Венедиков, 2018.
- Вълчев, Даниел.** Лекции по обща теория на правото. Ч. 1. София: Сиела, 2016.
- Иванов, Светослав.** Съставянето на Закона за задълженията и договорите от 1951 г. – *Търговско право*, 2021, № 3. (Статия по повод 70-годишнината от влизането в сила на Закона за задълженията и договорите от 1.01.1951 г.).
- Публикувана впоследствие и в електронното издание „Предизвикай правото“ на 12.06.2022 г.
- Капитан, Анри.** Увод към изучаването на гражданското право. Общи понятия. (Прев. Златка Кермекчиева), София: Право, 1920).
- Кожухаров, Александър.** Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. Облигационно право. Ч. 1–2. София: Наука и изкуство, 1952–1953. 1. Общо учение за облигацията. **1952**, 656 с.
2. изд. със загл.: Общо учение за облигационните отношения. **1954**, 556 с.; 3. доп. и осн. прераб. изд., **1958**, 650 с.; др. изд., нова ред. Огнян **Герджиков**. София: Софи-Р, **1993**, 358 с.; ново изд. с нова ред. и допълн. Петко **Попов**, със загл.: Общо учение за облигационното отношение. София: Юриспрес и др., **2002**, 726 с.
- Кожухаров, А.** Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. Облигационно право. Ч. 1–2. София: Наука и изкуство, 1952–1953. 2. Отделни видове облигационни отношения. **1953**, 372 с. (Библиогр. с. 356–359).
2. изд., **1956**. 292 с. (Библиогр. с. 427–430). 3. изд., **1965**, 434 с.; нова ред. Огнян **Герджиков**. София: Софи-Р, **1996**, 288 с.; ново изд. с нова ред. и допълн. Петко **Попов**. София: Юриспрес и др. **2002**, 420 с.
- Конов, Траян.** За облигационното право и правото. – *Търговско право*, 2021, № 3. (Статия, посветена специално на 70 годишнината на ЗЗД).
- Мръчков, Васил.** Една богата на правни знания книга, която се чете с удоволствие. (За **Брайков**, Валентин. Договорът за продажба – спътник на цивилизацията. София: Сиби, 2014).
- Новкиришка-Стоянова, Малина.** За правото като „изкуство за доброто и справедливото“. – В: *Правото – изкуство за доброто и справедливото*. [20 години ЮФ, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“]. Пловдив: Унив. изд. „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Русчев, Иван.** Към въпроса за дуализма в частното право. – *Съвременно право*, 2000, № 6.
- Стоименов, Димитър.** Модернизация на облигационното ни право. – *Търговско право*, 2022, № 4.

Стойчев, Красен. Законът за задълженията и договорите и ролята му в системата на българското гражданско право. – В: *70 години Закон за задълженията и договорите*. Пловдив, 2022.

Франс, Анатол. Островът на Пингвините. София: Отечествен фронт, 1972.

Цонев, Въто и колектив. Теория на социалистическото право. София: СУ Климент Охридски, 1973.

Savigny, Friedrich Carl von. System des heutigen Römischen Rechts. Bd. 1. Berlin, 1840.